

Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888 – en introduktion til arkivet og dets anvendelsesmuligheder

AF NICOLAI FALBERG JENSEN

Med Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888 kulminerede den danske udstillingstradition i en storstilet styrkedemonstration af nordisk erhvervsliv med tusindvis af udstillere, titusindvis af udstillingsnumre og hundredtusindvis af udstillingsgæster. Samlet set udgør udstillingen et tværsnit over det nordiske og i særdeleshed det danske erhvervsliv anno 1888, og udstillingens arkiv lægger følgelig op til såvel brede undersøgelser inden for flere typer af historieforskning som detaljerede studier af enkelte udstillende virksomheder, foreninger og privatpersoner, som kan følges gennem de forskellige arkivserier. Denne artikel er tænkt dels som en bred introduktion til udstillingens mangfoldighed af udstillere og udstillingsgenstande, dels som et hjælpemiddel for arkivbrugere i anvendelsen af kildematerialet fra udstillingsarkivet. På baggrund af en fremstilling af diversiteten af de mangfoldige udstillerskarer og -emner gennemgår artiklen de forskellige arkivserier i en undersøgelse af, hvad de kan bidrage med af oplysninger om de enkelte udstillere. Det er således håbet, at artiklen vil finde anvendelse både som en introduktion til udstillingen, dens opbygning og udstillerklientel og som indgang til det kvantitativt og kvalitativt righoldige kildemateriale.

Indledning

I en I midten af maj 1888 ankom frk. Augusta Zangenberg til København. Hun stammede fra Thisted, ernærede sig som danselærerinde skiftende steder i Jylland, men havde i 1888 midlertidig bopæl hos distriktslæge Møller i Nørre Sundby, hvor hun som passioneret amatørarkæolog var en frontfigur i de indledende udgravninger af Lindholm Høje.¹ Hendes ærinde i København i maj 1888 var imidlertid hverken i arkæologisk eller i embeds medfør, men derimod som udstiller i årets helt store begivenhed: Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København.

Til trods for sin historiske interesse og sin omfattende samling af oldtidsfund – en samling, der senere blev grundlaget for Thisted Museum – udstillede Zangenberg ikke i udstillingens landbohistoriske afdeling, men derimod i industrisektionen, hvor hun, tilskyndet af ”Her Hofmøbelfabrikant C. B. Hansen i Kjøbenhavn”,² som hun havde udført en række arbejder for, fremviste frugter af sine evner som deкупør.

Augusta Zangenberg var blot én ud af flere tusinde udstillere på 1888-udstillingen. Hun udmærkede sig hverken ved sin status eller – blandt de hundredvis af andre små stande – med sin

Nicolai Falberg Jensen, f. 1992, stud.mag. i Historie og Nordisk sprog og litteratur ved Aarhus Universitet, studentpraktikant i Rigsarkivet Aarhus i forårssemestret 2015.

udstillingsstand. Derimod er hun et glimrende eksempel på, at udstillingerne i slutningen af 1800-tallet dels ikke kun var en storindustrielt promoveringsforetagende, men i lige så høj grad et talerør for småfolk til at fremvise sine mere eller mindre hjemmegjorte varer, dels at de danske udstillingskarer ikke kun kom fra København og omegn, men også var tilrejsende fra hele landet.

Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 blev den største og mest omfangsrige udstilling, som nogensinde er afholdt i Danmark. Den bestod af over 5.600 udstillere fra Danmark, Sverige og Norge, samt godt 450 ikke-nordiske, som til sammen udstillede i titusindvis af alverdens varer og produkter til gensidig fremvisning, promovering, oplysning og belæring. Industriforeningens planlægning af udstillingen gik tilbage til 1883, og med i alt 138 udstillingsdage strakte udstillingen sig over sommermånederne i 1888, fra 18. maj til 2. oktober.

Til grund for udstillingen lå et vidtstrakt bureaukratisk apparat, gennem hvilket udstillingen blev tilrettelagt og udstillerskarene organiseret – et apparat, som affødte et righoldigt kildemateriale, der ikke hidtil har fundet en grad af anvendelse, som tilsvarende dets muligheder for såvel faghistorikere som slægtsforskere. Denne artikel indeholder dels en *gennemgang af udstillingens forskellige afdelinger*, kaldet sektioner (på appendikset findes en oversigt over de forskellige sektioner med undergrupper), dels en *arkivalisk gennemgang* af udstillingens talrige arkivserier. Artiklens hovedformål er en bredtfaavnende præsentation af udstillerne, hvorfor første del vil være en bred fremstilling af de meget varierede udstillerskare: hvem var de, hvor kom de fra, hvad og hvor udstillede de, etc. I artiklens anden del anlægges et kildenært fokus i en belysning af, hvad de forskellige arkivalietyper kan bidrage med af oplysninger om de udstillende firmaer, fabrikker, foreninger og privatpersoner; jo mere en arkivalietype kan fortælle om udstilleren, jo mere plads er den ofret. Som introduktion til såvel sektions- som arkivaliegennemgang indledes med et overordnet vue over udstillingens tilrettelæggelse og udformning. Arkivaliegennemgangen vil i artiklens afsluttende del blive fulgt op af en gennemgang af Augusta Zangenbergs repræsentation i arkivmaterialet, hvilken tillige vil tjene som illustration af udstillingens interne forretningsgang.

Med et udstillermæssigt udgangspunkt er det således håbet, at artiklen som helhed vil finde anvendelse som en let indgang til udstillingens både kvalitativt og kvantitativt righoldige kildemateriale.

Af den hidtidige publikation om 1888-udstillingen er udstillingssekretær Camillus Nyrops såkaldte officielle beretning fra 1890 (herefter kaldet *1890-beretning*) den mest udførlige, og trods tidsmæssig nærhed og et klart incitament for at fremstille udstillingen så positivt som muligt opvejer Nyrop samvittighedsfuldt udstillingens forskellige fordele og ulemper. Beretningen er derfor i stor stil blevet anvendt som den primære baggrundslitteratur til nærværende artikel og er brugt, hvor intet andet er nævnt.³ Steffen Linvalds mindeskrift, der blev udgivet i anledning af hundredåret for udstillingens afholdelse, er en samlet, i høj grad visuel, fremstilling af udstillingen; men med udgangspunkt i en geografisk gennemgang – således at værket tilnærmelsesvist er struktureret efter de forskellige udstillingsbygninger – savnes dybdegående undersøgelser og omtaler af udstillerne.⁴ Dertil kommer en lang række artikler, hvoraf de fleste skal findes i samtidens tidsskrifter, og som primært beskæftiger sig med vedkommende specialafdelinger af udstillingen. Endvidere er kildematerialet blevet benyttet i en række faghistoriske fremstillinger, f.eks. i Ole Hyldtofts *Københavns Industrialisering* (1984), hvori bl.a. undersøgelser af oplysningsskemaerne (se nedenfor) har fundet anvendelse. Denne artikel er derimod første forsøg på en samlet fremstilling, der gør læseren i stand til egenhændigt at anvende kildematerialet.

Udstillingstraditionen

Udstillingsvæsenet skal i høj grad ses som et europæisk fænomen, der fik udtryk i en talrig række af nationale og regionale udstillinger, som afholdtes i de fleste europæiske lande op gennem 1800-tallet. Udstillingerne, der i starten primært var industriudstillinger, blev en vigtig form for faglig kommunikation og fungerede i stigende grad som et medium til gensidig erfaring og inspiration på tværs af grænseskel, samtidig med at deltagerne fik lejlighed til at promovere sine produkter. I århundredets anden halvdel kulminerede udstillingsfænomenet i storslåede internationale verdensudstillinger, der blev afviklet i stadig mere pompøse rammer.⁵

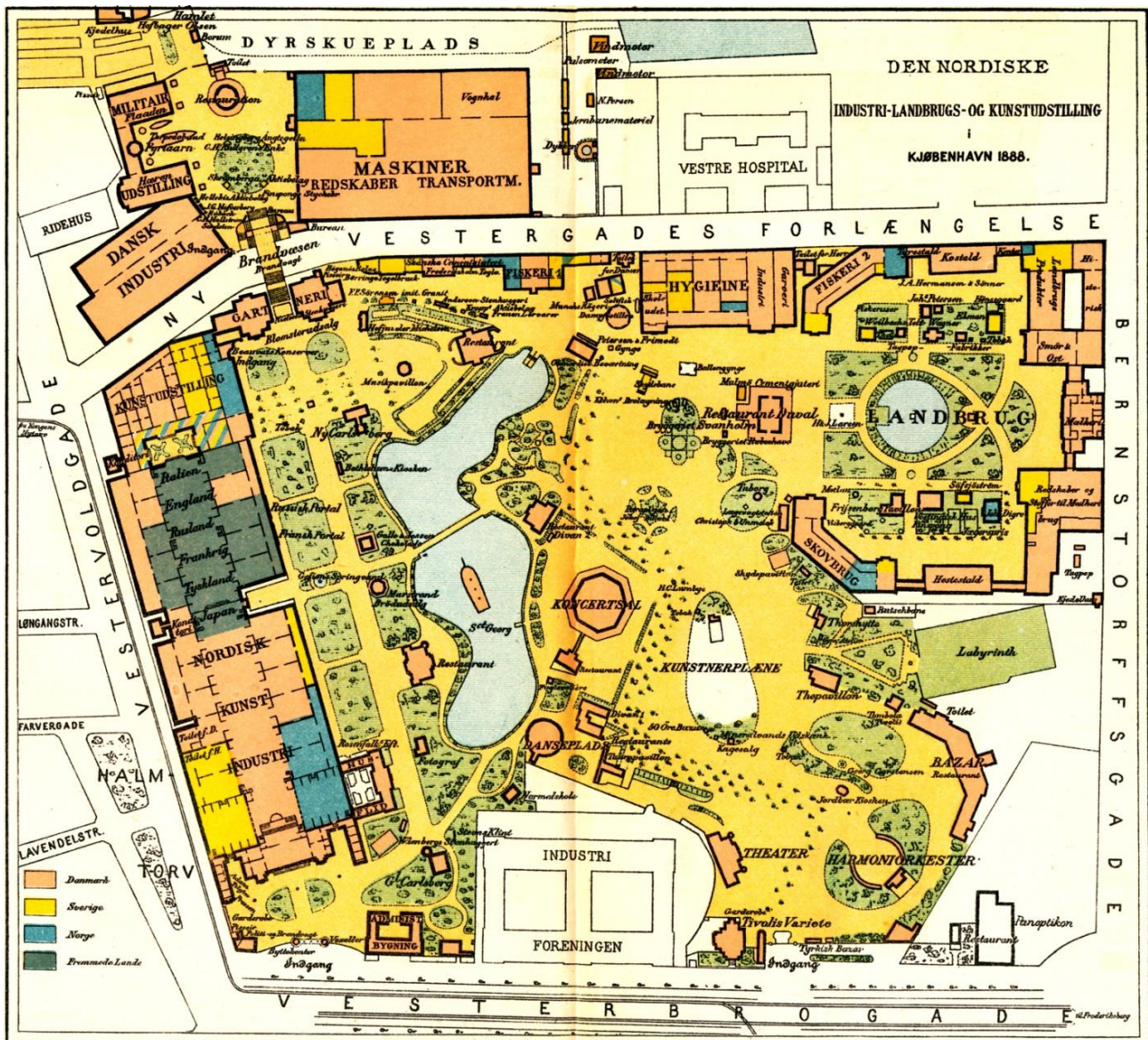
Også Danmark var med i udstillingsbølgen, og efter fransk forbillede etableredes en egentlig udstillingskultur på dansk grund i de første år af 1810'erne, men statsbankerotten i 1813 satte en midlertidig stopper for flere udstillinger. Først i 1834 genoptoges afholdelsen af industriudstillinger, og i 1838 fik traditionen endnu et skub med oprettelsen af *Industriforeningen i København*. Foreningen, der havde til formål at virke for industriens fremme i den danske stat, blev hurtigt en stor succes og en vigtig faktor i udstillingstraditionen. Således foranstaltede Industriforeningen udstillinger på dansk grund i 1840, i 1844 og i kølvandet på Treårskrigen i 1852 med stadigt stigende antal af udstillere og udstillingsnumre, ligesom den i samarbejde med regeringen formidlede kontakt til og dansk deltagelse i udenlandske udstillinger og i anden halvdel af 1800-tallet i de fleste af verdensudstillingerne.⁶

I overensstemmelse med skandinavismestrømningen fra 1840'erne vandt imidlertid tanken om fælles nordiske udstillinger indpas, hvilket på dansk grund blev realiseret i 1872 med *Den nordiske Kunst- og Industriudstilling i København*. Denne nordiske udstilling, hvor Norge og Sverige således udstillede på lige fod med Danmark, havde udbredt udstillingsspektret til også at omfatte kunsten, og med ikke mindre end knap 3.700 udstillere og over en halv million besøgende blev 1872-udstillingen den hidtil største af sin slags i Norden.⁷

1888-udstillingens tilrettelæggelse og udformning

På baggrund af en sådan succes var grundlaget for fælles nordiske udstillinger lagt. Kort efter sin udnævnelse til formand for Industriforeningen i 1883 barslede Philip Schou, direktør for Den kongelige Porcelænsfabrik og fajancefabrikken Alumina, med planer om en ny udstilling af samme eller om muligt større kaliber end den i 1872, og året skulle være det magiske år 1888. Ikke nok med at året repræsenterede 100-året for stavnsbåndets ophævelse, det markerede desuden både 50 års jubilæet for Industriforeningens stiftelse, 40-året for enevældens afskaffelse samt Christian 9's 25 års regeringsjubilæum. Som en særlig markering af stavnsbåndets ophævelse samt en hyldest til det sidste århundredes landboreformer skulle også landbruget repræsenteres, således man ville opnå et helhedsbillede af samtlige landets næringsvirksomheder.

Schous forslag vandt hurtigt klangbund i Industriforeningens bestyrelse, og i januar 1885 gav Københavns Kommunalbestyrelse tilsagn om at overlade udstillingen arealet mellem Vesterbrogade, Vester Voldgade, Ny Vestergades Forlængelse (nuv. Tietgensgade), Bernstorffsgade og Tivoli – i alt ca. 30 tdr. land, hvortil kom yderligere 10 tdr., som lejedes af det tilstødende Tivoli. Næste skridt var oprettelse af en udstillingskomite, der kom til at favne 68 medlemmer, hvilket tal efterhånden øgedes med yderligere 33 tilkaldte. Lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs blev udnævnt til præsident, Schou selv, lensgreve Danneskiold-Samsøe og etatsråd Heinrich Hansen beklædte poster som vicepræsidenter for hver af udstillingens tre hovedafdelinger: hhv. industrien, landbruget og kunsten. Som udstillingssekretær udnævntes professor Camillus Nyrop, og dennes nevø, den berømmede Martin Nyrop, blev valgt som udstillingens arkitekt og fik

Plan over udstillingsterrænet med tivolisøen i midten. T.v. ses hovedbygningen, der husede kunstindustrien, øverst t.h. landbrugsbygningerne, øverst t.v., på den anden side af Ny Vestergades Forlængelse, bl.a. maskinafdelingens bygninger, og spredt på det øvrige terræn de mange små specialbygninger. Fra 1890-beretning, 2. del, s. 344-45

dermed til opgave at tegne udstillingsbygningerne. I modsætning til tidens snørklede og forpyntede "stuktrend" lod Nyrop opføre udstillingens vartegn, hovedbygningen, i træ og med kunstnerisk inspiration og forbillede i ældre nordisk arkitektur. Hovedbygningen, der med sin enorme kuppel med flag øverst rakte 56 meter i vejret, stod færdig i september 1887 og kom til at huse hele kunstindustrien, mens landbrugs-, hygiejne-, husflids- og maskinsektionerne fik sine egne bygninger rundt om på det enorme udstillingsterræn. Dertil kom – jf. oversigtskort – administrationsbygningen, havebrugets blomsterpavilloner samt en række privat opførte udstillingsbygninger, herunder en kopi af den fæstningslignende indkørsel til Gamle Carlsberg i Valby, fotograf Juncker-Jensens fotografipavillon, Galle & Jessens chokoladeudsalg, Marstrands Bageris pavillon, en række bryggeriers pavilloner, hof- og ordensjuveler Michelsens arbejdende værksted, efter sin gammeltyske renæssancestil kaldet Nürnberghuset, samt en tro model i 1:5 af

Nikolaj Kirke, der var lagt i ruiner under Københavns Brand i 1795. Den for eftertiden mest mindeværdige bygningskonstruktion var dog den store Tuborgflaske, der blev opført af Tuborgs Fabriker og stod klar blot to dage før udstillingens åbning. Den ragede ikke mindre end 26 meter i vejret, og var i proppen udstyret med et oversigtstårn, hvorfra publikum kunne overskue hele udstillingsterrænet med København i baggrunden.⁸ Efter udstillingen blev den flyttet til Strandvejen i Hellerup, hvor den stadig står.

Udstillingen var allerede i navnet naturligt inddelt i tredelingen *industri*, *landbrug* og *kunst*, men denne klassifikation blev efterhånden udvidet til en firedeling, eftersom en særlig maskinafdeling udsondrede fra industri- og landbrugsafdelingerne. De nu fire hovedafdelinger blev yderligere inddelt i i alt 18 sektioner efter udstillingsemne, hvoraf de fleste sektioner havde undergrupper.

Tilsammen favnede de 18 sektioner over alle dele af erhvervslivet: industriprodukter og industrimaskiner, husflid, hygiejne, undervisningsvæsen, husmandsmateriel, landbrugsprodukter, mælkeri-, have- og skovbrug, fiskeri, transportmidler, samt tre kunstsektioner: maler-, billedhugger- og bygningskunst (jf. appendiks). Dertil afholdtes en landbohistorisk udstilling, to temporære dyrskuer, temporære hunde-, biavls- og fjerkræudstillinger, temporære havebrugsudstillinger, permanente udstillinger foranstaltede af hhv. hæren og flåden, samt en national sportsfest med løbende arrangementer, der strakte sig fra midten af august til midten af september.⁹

En af Philip Schous visioner med den grandiose udstilling i 1888 var imidlertid også at lade den indgå som led i sit overordnede arbejde for kunstindustriens fremme – et arbejde, der også inkluderede etablering af et kunstindustrielt tidsskrift (fra 1885) og oprettelse af et kunstindustrimuseum (1890). Det var ham derfor ønskværdigt, om det internationale element kunne blive udvidet ved at lade Europas store lande repræsentere på den – ja, allerhelst havde han sandsynligvis set, at resten af Europa udstillede sine bedste produkter på lige fod med Danmark, Norge og Sverige. Allerede i oktober 1886 foretog Schou rejser til London, Paris, Wien og Berlin for at virke for deres repræsentation på 1888-udstillingen. Trods en del vanskeligheder tilsluttede Italien, Rusland, Frankrig og Ungarn sig, og blot et par måneder før udstillingens åbningsdag gav også Tyskland og England tilsagn om deltagelse. I alt mødte 399 ikke-nordiske udstillere, hvoraf Rusland tegnede sig for over halvdelen, og hvoraf en parisisk udstiller desuden udstillede sin samling af japansk kunstindustri. Af udstillingens i alt 6.082 fremmødte udstillere var de 6,5 % altså ikke-nordiske, og de blev følgelig berammet som en selvstændig sektion 1 (*fremmed kunstindustri*). I de øvrige sektioner udstillede i alt 64 ikke-nordiske (1 %), af hvilke størstedelen

Tuborgflasken, opført på udstillingsterrænet af Tuborgs Fabriker. En kø af udstillingsgæster står neden for flasken og venter på at blive hejst op i udsigtstårnet i flaskens prop. Tegning af K. Gamborg. Fra Illustreret Tidende, bd. 29, nr. 36 (3. juni 1888), s. 437

var finner. De øvrige fordeler sig som følger: 68 % af udstillerne var danske, 15,6 % svenske og 8 % norske.

Til at varetage de forskellige tvivlsspørgsmål og løbende henvendelser blev der nedsat en række fællesudvalg, der hver forvaltede forskellige områder af udstillingen: forretnings-, finans-, bygge-, bedømmelses- og udlejningsudvalg, der således var fælles for hele udstillingen, samt specialudvalg for de fire udstillingsafdelinger. Hver sektion blev desuden udstyret med et underudvalg, og ved særligt store sektioner med flere. Som en sammenknyttende funktion mellem udstillingens forskellige virksomheder og udvalg oprettedes desuden et udstillingsbureau, for hvilket kaptajn C. H. Rørdam i februar 1886 blev ansat som chef. Bureauet fungerede som talerøret med offentligheden, brandvæsen, politi og toldvæsen, udland og til dels udstillere, og det blev således også i bureauets regi at foranstalte og udsende udstillingsprogrammerne.

I januar 1886 trådte forretningsudvalget sammen, og herefter blev der for alvor sat skub i tingene. I august samme år udgik således en henvendelse til offentligheden om udstillingens afholdelse, og i april 1887 åbnede bureauet op for sin virksomhed. Udstillingsprogrammerne blev udfærdiget sektionsvis i forskellige farver og indeholdt basale informationer vedrørende komiteen, klassifikationer, generelle reglementer, evt. særlige tillægsreglementer, bedømmelse samt bagerst de udtagelige anmeldelsesblanketter, som man som vordende udstiller skulle indsende i to eksemplarer for at anmode om deltagelse i udstillingen.¹⁰ For de fleste sektioners vedkommende skulle anmeldelsesblanketterne være bureauet i hænde inden 1. oktober 1887, men for enkelte sektioner og undergrupper var anmeldelsesfristen længere: 1. januar 1888 for landbrugsprodukter og skovbrugssager og 15. marts for havebrugssager og kunstgenstande. Anmeldelsesblanketterne var af afgørende betydning for bureauets organisation og disponering over bygninger og ledig plads, hvorfor udstillerne blev bedt om også at anføre sine udstillingsgenstande, den ønskede plads, samt – i et forsøg på at ensarte det samlede indtryk – om man ønskede mod betaling at benytte sig af udstillingens borde, montrer og skabe.

Fra venstre: udstillingspræsident lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs, vicepræsident og formand for Industriforeningen i København Philip Schou og udstillingssekretær cand. jur. Camillus Nyrop. Fra Illustreret Tidende, bd. 29, nr. 34 (20. maj 1888), s. 408

Da bureauet i november 1887 besvarede de mange tusinder anmodninger, medsendtes for de godkendte nordiske udstilleres vedkommende et oplysningsskema, hvorpå udstilleren blev bedt om at anføre centrale informationer om sin beskæftigelse, hvorefter skemaet i udfyldt form skulle returneres til bureauet inden 5. januar 1888. For at optimere konkurrenceelementet på udstillingen blev udstillingsgenstandene underkastet bedømmelse, til hvilket formål bedømmelsesudvalget havde udpeget ikke mindre end 42 dommergrupper, der hver især forestod bedømmelsen af sin sektion eller undergruppe (dommergruppernes fordeling på sektionerne er angivet på appendikset). Oplysningsskemaerne var følgelig tænkt som en hjælp for udstillere til at henlede dommernes opmærksomhed på særlige omstændigheder. Dommergrupperne var nøje sammensat efter, at hver enkelt dommer skulle være fagligt kvalificeret til at bedømme sin fagkategori, samt at fordelingen mellem de nordiske lande også skulle afspejles i dommergruppernes sammensætning, således at der for hver tre danske dommere skulle være mindst en norsk og en svensk dommer. Således ses f.eks. 2. sektionens gruppe 12 (*instrumenter m.v.*) at være bedømt af en dommergruppe på 15 bestående af bl.a. to instrumentmagere, en pianofabrikant, en organist, tre professorer, en musikdirigent, to læger, en komponist og to hof-urmagere, en premiereløjtnant og en uspecificeret fabrikant, blandt hvilke de otte var danske, de tre norske og de resterende tre svenske.¹¹

Udstillere og udstillingsemner i sektionerne¹²

Industrisektionerne

Udstillingens struktur var som nævnt allerede i navnet opdelt i tre hovedafdelinger: industrien, landbruget og kunsten. Udstillingskomiteen havde på forhånd forsøgt at gøre rammerne for industriafdelingen så vide som muligt, således at billedet af den nordiske industri blev så alsidigt og afvekslende, som det lod sig gøre, hvilket resulterede i, at industriafdelingen kom til at favne et bredt spektrum fra industri og kunstindustri, over husflid og hygiejne til undervisningsvæsen. Den egentlige industri, som udgjorde sektion 2, blev den ubetinget største sektion. Med sine 2.233 af udstillingens i alt 6.082 fremmødte udstillere tegnede den sig for ikke mindre end 37 % af den samlede udstillerflok. Antallet var dog i første omgang anslået til at blive langt større, da hele 2.350 anmeldelser indløb alene fra Danmark; men efterhånden faldt over 800 af disse fra, således at ”kun” 1.535 udstillere fra Danmark endte med at udstille.

Industrien, udstillingstraditionens oprindelige genstand, stod helt naturligt i centrum og blev derfor placeret i hovedbygningen, der lå mod nordøst på udstillingsterrænet, hvor bl.a. Københavns Rådhus og Brandstationen i dag ligger. Eftersom industrisektionen blev den udstillermæssigt største, kom den også til at favne over enorme forskelligheder inden for sektionens 12 undergrupper. Som udgangspunkt rummede sektionen samtlige næringsveje på dansk grund, men der var alligevel forskelle på, hvilke samfundsklasser og produktionsskalaer de forskellige undergrupper indeholdt. I undergrupper som *sten- og jordarter* (gr. 1), *kemisk industri* (gr. 2) og *papirindustri* (gr. 8) domineredes udstillingerne af producenter på industrielt niveau, mens man i de øvrige grupper ser udstillere fra såvel små hjemmegesjæfter som storindustrielle virksomheder. I gr. 4 (*metalindustri*) udstillede f.eks. Burmeister & Wain's Maskin- og Jernskibsbyggeri, der angav sin arbejdsstyrke til ikke ringere end 1.495 arbejdere, side om side med klejnsmede, billedskærere og guldsmede. Den ellers ensartede gruppe *papirindustri* blev brudt af en særegen udstilling ved gehejmearkivar A.D. Jørgensen fra det kongelige Gehejmearkiv, som udstillede ”En Samling [af 235] Papirsorter, som ere brugte af den danske Administration i tidligere Tider (tilbage til det 15de Aarh.).”¹³ Der oplyses beklageligvis ikke, hvorvidt papirerne var beskrevne, men til vejledning

foranstaltede gehejmearkivet en fortegnelse på 13 sider,¹⁴ og af kataloget fremgik det desuden, at samlingen var tiltænkt et vordende industrimuseum.

Overordnet kan sige om sektion 2, at både store industrielle fabrikker, mindre virksomheder og private udgjorde den meget brogede udstillerskare, der fremviste en særdeles varieret vifte af udstillingsgenstande fra asfaltproduktion og valsemasse, over fuglebure og tøfler til fotografier og musikinstrumenter. Dertil bestod en særlig del af gr. 10 (*arbejder i uld, bomuld, silke, hør, hamp, m.m.*) af godt 200 damer, der udstillede broderisager, og som var blevet overflyttet fra husflidssektionen. Oprindeligt havde gruppen bestået af hen ved 370 damer, men knap halvdelen var faldet fra inden åbningsdagen. Som skik var i husflidssektionen, fordrede damerne også i industrisektionen fri levering af udstillingsfaciliteter, og ifølge Camillus Nyrop gjorde de ikke små fordringer ift. udstillingsplads: ”Udstillingsplads „midt under Hovedhallens Kuppel” var slet ikke ualmindeligt”.¹⁵ Man valgte derfor at placere broderisagerne fra de 200 damer oppe på hovedhallens galleri, der således blev en af de tætteste koncentrationer af kvindelige udstillingsstande på hele udstillingen.

Endelig figurerede udstillingens sektion 1 som en international forlængelse af den nordiske sektion 2. Denne fremmede udstilling var nationsvis placeret i hovedbygningen mellem den nordiske kunstindustri og kunstudstillingen, og i alt endte Rusland, Italien, Tyskland, Frankrig og England med at fremsende samlinger af sine landes kunstindustrier, forestået ved specielle udstillingskomiteer for hvert land. Dertil sendte det ungarske industrimuseum i Budapest en samling kopier af gamle karakteristiske guldsmedearbejder, og fra Paris sendte den store kender og samler Siegfried Bing en rig samling af japansk kunstindustri, som optog en ikke lille del af udstillingspladsen. Bings rige repræsentation i salgsbureauarkivalierne vidner om massiv popularitet blandt publikum. I den russiske var endvidere inkorporeret en finsk repræsentation. De udenlandske udstillingskarer var hovedsagligt (stats)fabrikker, større håndværksvirksomheder, professorer, kunstnere og skoler, men i Frankrigs, (Ungarns) og Englands afdelinger figurerede også museale udstillinger, så foruden at tilføre udstillingen et internationalt præg bidrog sektion 1 desuden med en ælde, der sammen med sektion 6 kunne sætte de moderne industrielle og kunstindustrielle afdelinger i relief.

Parti af den russiske afdeling i hovedbygningens længdehal. Tegning af Carl H. F. Schmidt. Fra Illustreret Tidende, bd. 29, nr. 48 (29. august 1888), s. 579

Husflid

Udstillingens sektion 3, *husflid*, udmærkede sig ved næsten udelukkende at bestå af privatpersoner, ofte småfolk af bondestand, som udstillede deres ved egen tilvirkning producerede frembringelser. Ved denne sektion fik udstillingen den mangfoldighed af samfundsklasser, aldersgrupper og næringsveje, som var med til at gøre den så alsidig og mangefacetteret. Til at fuldende det landlige indtryk havde man ladet opføre en trelænget bondegård i bindingsværk, som med sine fløje grænsede op mod den norske kunstindustriafdeling i hovedbygningen. Husflidsudstillingen med sin rurale og rustikke fremtoning kom således til at stå i en bemærkelsesværdig kontrast til den kolde og højmoderne industri, huset af en bygning holdt i rene moderne linjer.

Husflidsafdelingen var opdelt i fire grupper, hvoraf de tre første blev repræsenteret udelukkende af private. I *landbohusflid* (gr. 1) udstilledes grovere træarbejder, og udstillerne var her hovedsagligt landmænd og tjenestekarle. I *finere husflid* (gr. 2) var kønsrepræsentationen blandet, mens *kvindelig husflid* (gr. 3) udmærkede sig med at være den eneste udstillingskategori på hele udstillingen, som næsten udelukkende indeholdt kvindelige udstillere. Af interesse er det at se den store klassemæssige forskel inden for gruppen: madams, klosterfrøkener, grevinder og jægermesterinder udstillede side om side med aftægtskoner, tjenstepiger, håndværkersker og handicappede fattiglemmer. Gruppen omfattede endvidere en lille mængde af effekter, forfærdiget ved "affalds benyttelse" – f.eks. udstillede en københavnsk frue to par morgentøfler af affald, og en enkefrue kunstige blomster af fiskeskæl. Diversiteten blandt sektionens udstillerskare understreges endvidere af det store aldersspænd – fra den 11-årige Hans Jørgen Holmegaard fra Assens, der udstillede "Toiletspejl, Krydderiskab, udskarne Rammer og en Kane", til den 93-årige enkefru Martha Schrader fra København, som udstillede strikket sengetøj.

Sektionens fjerde gruppe, *husflidsundervisning*, afveg i sagens natur udstillermæssigt fra de første tre ved at være udgjort af skoler, opdragelsesanstalter og lignende.

Den trelængede bindingsværksgård, der husede husflidssektionen. T.v. ses en af hovedbygningens gavle. Efter fotografi af Juncker-Jensen. Fra *Illustreret Tidende*, bd. 29, nr. 49 (2. september 1888), s. 585

Hygiejne og undervisningsvæsen

Begrebet hygiejne blev ikke blot forstået som renlighed, men strakte sig over så forskellige kategorier som hygiejnelitteratur, kost, beklædning, sport og jordbund. Katalogforfatterne valgte at se bort fra al emnemæssig systematisering i udstillingskataloget, der i stedet blev ført efter udstillernes efternavne og derfor er lidet anvendeligt i forhold til orientering i denne meget brogede sektion. Dog tilføjede man i mange tilfælde fyldige beskrivelser af og anvendelsesmuligheder ved de enkelte udstillingsgenstande.

Til hygiejneudstillingen var der opført en selvstændig bygning op mod Ny Vestergades Forlængelse, i hvilken bygning to af rummene var forbeholdt industri og garveri. Af udstillerskaren kom en del fra håndværksmiljøet, en del var fabrikanter, og en omfangsrig udstillergruppe var udstillinger foranstaltet af institutioner, kommuner og lignende. Selvom den nordiske udstillerskare var ganske varieret med mange detailudstillere – f.eks. udstillede mjødfabrikant Müller i København ”Malt-Bryst-Mjød, diætetisk Styrknings- og Helbredelsesmiddel for Bryst- og Nervesvage, samt lys og mørk Taffel-Mjød”¹⁶ – forventede man ikke, at de nordiske udstillere alene ville kunne bibringe udstillingen en tilstrækkelig afdeling af hygiejniske udstillingsgenstande, hvorfor der blandt udstillerne også optræder profilerede udenlandske udstillere, som berigede udstillingen ved avancerede hygiejnetekniske udstillingsemner.

Undervisningssektionen, sektion 5, var en i høj grad ensartet udstilling med knap 200 udstillere, der fordelte sig i særlige områder af hovedbygningen og i venstre hjørne af hygiejnebygningen. Sektionen demonstrerede en bred variation af undervisningsrelaterede udstillingsgenstande fra hånd- og sløjdarbejder over lærebøger og atlas til modeller af diverse karakter og udstoppede fugle.

Landbrugets almindelige ordning samt historie

Til at huse hele landbrugsafdelingen (sekt. 6-12) havde man i udstillingsterrænets sydlige hjørne ladet opføre et stort, næsten firlænget bygningskompleks, som havde karakter af en større avlsgård med parkanlæg og dam med elektrisk springvand på den store gårdsplads. I dette kompleks, der fyldte ikke mindre end ca. 5 tdr. land, og bygningerne udgjorde en femtedel heraf, havde hver sektion sin afdeling, og den landbohistoriske udstilling (sekt. 6) var placeret i hjørnebygningen ud mod Bernstorffsgade og Ny Vestergades Forlængelse. Som en markering af mærkeåret 1888, 100-året for stavnsbåndets ophævelse, havde man endvidere midt for hovedbygningen, hvor det arbejdende mælkeri var placeret (se sekt. 9), ladet opføre en tro kopi af frihedsstøtten.

Mens de øvrige sektioner forsøgte at give et så nuanceret billede af det samtidige udviklingstrin inden for de vedkommende næringskategorier, var formålet med sjette sektion at illustrere den historiske udvikling inden for bondesamfundets suverænt største næringsvej, landbruget. Sektionen blev opdelt i to grupper, hvoraf den første, gr. A (*landbrugets almindelige ordning*), var karakteriseret ved udelukkende at være fremkommet i udvalgets interne regi og bestod af tolv videnskabelige kort og plancher, som illustrerede naturforhold med direkte betydning for landbruget. Denne gruppe overskyggedes i volumen langt af gr. B (*den landbohistoriske udstilling*), hvis hovedattraktion var den store samling af husmands- og håndredskaber samt historiske redskaber. Redskabssamlingen var tilvejebragt dels ved henvendelse til landets forskellige landboforeninger, der opfordredes til at undersøge nærområdet for egnede redskaber, dels ved direkte henvendelse til forskellige skoler, museer og lignende om midlertidigt udlån til 1888-udstillingen. På opfordring fra udvalget gav udstillerne for ikke mindre end 371 af redskabssamlingens i alt 461 genstande tilsagn om at skænke redskabet til det påtænkte Dansk

Landbrugsmuseum, som oprettedes året efter i Kongens Lyngby nord for København, og som i 1960'erne flyttede til sin nuværende placering på herregården Gl. Estrup på Djursland.

Redskabsudstillingen var endvidere inddelt i en række underkategorier efter, hvornår redskaberne benyttedes i landbruget eller kulturlivet (se appendiks). Redskaberne gav til sammen et nuanceret billede af landbrugets hjælpemidler, især fordi der ofte var adskillige eksemplarer af hvert redskab til belysning af regionale variationer.

Landbrugsprodukter, husdyr- og mælkerbrug

Sektionerne 7-9 fremviste frugterne af det danske landbrug: næringsprodukterne. I syvende sektion, *landbrugsprodukter*, udstilledes i den absolut største undergruppe 1, hvad der for udenforstående må have haft det mest ensartede udtryk på hele udstillingen, nemlig tusindvis af korn- og frøprøver, opstillede side om side i mere eller mindre identiske glasbøtter. Men blandt prøverne fandt en righoldighed sted, såvel i korn- og frøtyper som kvalitetsmæssigt.¹⁷ I de øvrige to undergrupper udstilledes hhv. fabrikata og affaldsstoffer og videnskabelige hjælpemidler til landbrugets fremme.

Ottende sektion, *husdyrbrug*, var opdelt i to afdelinger: en permanent og to temporære dyrskuer, hvoraf de sidstnævnte var langt de største. Fedeskuet, der blev afholdt 29.-31. maj, rummede 136 fremmødte stykker slagtekvæg. Avlsdyrskuet var berammet til 18.-22. juli og var det største og, med over 900 kreaturer, heste, får og geder, det mest varierede. Til disse temporære udstillinger blev der udfærdiget separate udstillingskataloger, som fungerer som den bedste indgang til og oversigt over disse, og hvori gives udførlige oplysninger om hver enkelt udstillede individ som afstammingsforhold, opdrætter, opdrætssted og tidligere præmieringer.¹⁸ Det er endvidere interessant at læse de forskellige avlsdyrs navne, som varierer fra at være efter stedet, de kommer fra, til navne som Odin, Ole Bravkarl, Stamfaderen og Octavius VI.

Den permanente udstilling var foranstaltet for at afværge, dels at avlsgårdskomplekset ikke blev fuldstændigt affolket for husdyr uden for de forholdsvis korte temporære dyrskuer, dels fordi en permanent udstilling af malkekvæg stod i forbindelse med det arbejdende mælkeri. Malkekvægsudstillingen befandt sig i ko- og tyrestalden på venstre side af avlsgårdens hovedbygning, mens de 36 brugsheste, der stedse var til salg, var opstaldede i en hestestald på modsatte side af gårdspladsen.

Mælkerisektionen, sektion 9, var en central del af landbrugsafdelingen, eftersom smørproduktion i 1880'erne var en af de vigtigste erhvervsgræne inden for det danske landbrug. Af samme grund havde landbrugsudvalget placeret mælkeriudstillingens forskellige dele i de i forhold til avlsgårdssillusionen centrale bygninger, nemlig hvor stuehuset ville befinde sig. I mælkerisektionens almindelige afdeling udstillede en lang række af købmænd, fabrikanter og læreanstalter alt fra mælkeriredskaber og materiale til mælkerbrug til videnskabelig hjælpemidler. Den største attraktion i mælkerisektionen var imidlertid "det arbejdende mælkeri", hvor publikum fra et hævet galleri kunne få indsigt i et mælkeri i drift.¹⁹ Mælken, der i sagens natur var nødvendig for mælkeriets drift, kom dels fra sektion 8's permanente besætning på 40-50 malkekøer, dels fra to, senere tre større sjællandske mælkerigårde, således at det daglige mælkeforbrug lå på gennemsnitligt 2.500 liter mælk!

Dertil afholdtes en stor, offentligt tilgængelig smør- og osteudstilling 18.-22. juli med 325 og 188 udstillere af hhv. smør og ost, og hvoraf de 33 kom fra Finland.²⁰ Endelig afholdtes fem mindre vekslende smørudstillinger, hvor i alt 21 danske smørhandlere deltog, og hvortil kun et begrænset antal særligt indbudte smørhandlere havde adgang.

Havebrug, skovbrug og fiskeri

Tiende og ellefte sektion, der i udstillingsemne var nært beslægtede, udstillede imidlertid ikke begge i landbrugsafdelingens avlsgård. Mens skovbrugssektionen fik tildelt en bygning i avlsgårdens højre flanke, måtte havebrugssektionen se sig henvist til to større pavilloner, opførte på hver side af luftbroen til den anden side af Ny Vestergades Forlængelse, og stod således i sektionsmæssigt tættest forbindelse med kunstbygningerne. Disse pavilloner, i daglig tale benævnt Vinterhaven, ”blev et af de Besøgendes Yndlingssteder, hvor den friske, fugtige Luft, det dæmpede Lys, det formrige Bladhæng og Vandspringets Rislen var en sand Vederkvægelse efter en Vandring gennem Industrihallen og Kunstsalene.”²¹ Havebrugssektionens permanente udstilling udgjorde i alt 123 udstillere og 212 udstillingsnumre, fordelt på 6 undergrupper og 80 specialklassifikationer, og udstillermængden varierede fra fagkyndige gartnere og haveselskaber, der udstillede samlinger af levende planter ordnede efter planteslægt, til fruer og frøkener, der udstillede henkogte urter eller kakkelovnsskærme dekorerede med pressede blomster.

Skovbrugssektionen var inddelt i tre undergrupper, hvoraf den første bestod af fagfolk, der udstillede ansueliggørende hjælpemidler, den anden udgjordes af træsamlinger og træprodukter, og den tredje af landmænd og fabrikanter udstillende redskaber og maskiner til skovbrug. Som kuriosum skal nævnes en mængde på 16 træskomænd fra Ry og omegn ved Silkeborg, som ved en københavnsk forhandler udstillede hver sine træsko. I udvalgsregi havde man foranstaltet større udstillinger ved en række institutioner, hvilke samlinger senere overgik til ovennævnte landbrugsmuseum.

Fiskerisektionen fik lokaler to steder på udstillingsterrænet. I fiskeribygningen mellem havebrugspavillonerne og hygiejnebygningen installeredes fiskeprodukter, modeller, videnskabelige samlinger, samt beholdere med levende fisk, kaldet ”Akvarierne”. Det er nok ikke helt forkert, når det er blevet antaget, at denne placering bag ved toiletterne var ganske overlagt for at skåne de sarte næser blandt udstillingsgæsterne.²² Den venstre flanke af avlsgården – og dermed modstående skovbrugsbygningen – kom til at huse fiskeredskaber og -fartøjer med norsk og svensk afdeling i bygningens endepavilloner. Ligesom husflidssektionen udmærkede fiskerisektionen sig ved at rumme udstillere, som stammede dels fra landets fjerneste og ellers mindst repræsenterede egne, dels fra lavere sociale lag. F.eks. udstillede hver af gr. B’s 255 udstillere eksemplarer af de fiskeriredskaber, som benyttedes på deres hjemegn. Den geografiske diversitet i sektionens første to undergrupper understreges endvidere af de mange norske, svenske, islandske og færøske udstillere – i gr. A var der faktisk flest svenskere – hvis fiskeriudstyr på mange måder adskilte sig fra det danske og hinanden. I de øvrige tre grupper udstilledes hjælpemidler, herunder islandske og færøske effekter fra fiskernes dagligliv, fiskeavl og oplysningsmateriale.

Ligesom Landbrugsmuseet og Kunstindustrimuseet skylder 1888-udstillingen sin eksistens, blev fiskerisektionen også springbræt for Dansk Fiskeriforenings faste modelsamling, der senere indgik i Dansk Fiskerimuseum (grundlagt 1888), som i dag befinder sig i Grenå.²³

Hærens og flådens udstillinger

Med til den permanente udstilling hørte endvidere anselige udstillinger, foranstaltet af hhv. hæren og flåden på foranledning af udstillingspræsidenten. Disse udstillinger befandt sig sammen med maskinudstillingen (se herefter) og dansk industri i særlige bygninger på den anden side af Ny Vestergades Forlængelse. For hæren udstillede artilleriet, ingeniørregimentet, Generalstabens topografiske afdeling, forplejningskorpset og den militære klædefabrik, mens Hærens lægekorps allerede havde engageret sig i hygiejnesektionen.²⁴

For flåden udstillede søartilleriet, søminekorpset, takkelvæsenet, bygningsvæsenet, beklædningsmagasinet, underofficersskolen, skolen for skibbygning og maskinvæsen, lægekorpset, det meteorologiske institut, fyrvæsenet samt otte effekter under kategorien skibbygning og maskinvæsen.²⁵ På gården mellem de to bygninger, henhørende til hhv. hæren og flåden, var der desuden opstillet en torpedobåd, der tilførte udstillingen et særligt præg.

Hæren og flåden rummede i alt 333 katalognumre og gav tilsammen et udmærket indblik i den danske militæretat.

Maskinafdelingen

Fælles for sektionerne 13-15 var, at de i al væsentligt udgjordes af en bred palet af større virksomheder og fabrikker og dermed mindede mest om de traditionelle industriudstillinger. De tre sektioner konstituerede maskinudstillingen, i folkemunde kaldet ”Maskinernes Land”, til hvilken man havde opført en stor maskinhal, i størrelse kun overgået af hovedbygningen, hvortil en del udstillede i det fri. Udstillingsemnerne i sektion 13 spændte umådeligt bredt og favnede alle typer af maskinbrug. Maskinudvalget tilbød desuden levering af dampkraft til de, der ønskede sine maskiner udstillede i drift. Som følge heraf blev udstillingen beriget med og publikum fascineret ved bl.a. et arbejdende medaljeprægeværksted, foranstaltet ved juvelerer og sølvvarefabrikant V. Christensen, et arbejdende bogbinderværksted, hvor publikum bl.a. kunne følge hæftningen af udstillingskatalogerne, *Ystads Gjuteri och mekaniska Verkstads* demonstration af sine vindmotorers evne til at pumpe, kværne, etc., og til hvilken kategori også hof- og ordensjuvelerer Michelsens arbejdende guld- og sølvmedeværksted i Nürnberghuset henhørte. Endelig var der bag

Nürnberghuset, der rummede hof- og ordensjuvelerer Michelsens arbejdende guld- og sølvmedeværksted. Tegning af Carl Martinsen. Fra Tidsskrift for Kunstindustri 1888, s. 161

maskinhallen opstillet et dykkerbassin, hvori *Em. Z. Svitzers Bjergnings-Entreprise* ugentligt, undertiden dagligt, sommeren igennem, havde engageret en dykker i virksomhed.

Udstillingerne i sektion 14 og 15 bar i høj grad præg af at være henholdsvis landbrugsredskaber og -maskiner og transportmidler. I den første var udstillerskaren en broget masse af fabrikanter og støberier mellem husmænd og småhåndværkere, der udstillede hjemmegjorte landbrugsredskaber, mens transportmiddelgruppen i højere grad udgjordes af industrielle virksomheder, der udstillede alle befordringsmidler fra cykler og faldskærme til ligvogne.

De skønne kunster

1888-udstillingens mest ensartede afdeling var den sektionsmæssigt sidste, nemlig kunstafdelingen, som indeholdt sektionerne 16 (*malerkunst*), 17 (*billedhuggerkunst*) og 18 (*bygningskunst*). Kunstudstillingen var i høj grad sammensat på udvalgets initiativ, idet en af dem nedsat censurkomite havde til opgave at udvælge kunstværker, værdige til fremvisning og dermed repræsentation for den nordiske kunstnerstand. De udvalgte værker, som skulle være produceret efter den skandinaviske kunstudstilling i 1883, blev i alt over 1.000 i malerisektionen, 166 i billedhuggerkunstsektionen og 89 i bygningskunstsektionen.

Udstillerskarene i hver sektion var et udpluk af de største samtidige kunstnere, og en gennemgang af udstillingskataloget viser da også en imponerende repræsentation, der for malerisektionen omfatter Anna og Michael Ancher, Vilhelm Hammershøj, P.S. Krøyer og Edvard Munch, og for billedhuggersektionen bl.a. Thorvald Bindesbøl og Vilhelm Bissen.

Kunstsektionerne, hvis værdier foranledigede udstillingskomiteen til at lade anbringe en telefonforbindelse mellem kunstbygningerne og artillerikasernen ved Frederiksholms Kanal, blev huset i en stor dertil opført bygning i udstillingens nordøstlige hjørne op mod Ny Vestergades Forlængelse, mod venstre grænsende op mod den fremmede kunstindustri i hovedbygningen og mod højre til den ene havebrugspavillon.

Arkivalierne

Arkivalsk affødte udstillingen en lang række arkivserier, der har direkte relevans for de enkelte udstillere, er direkte anvendelige inden for hver enkelt fagkategori, og som følgelig indbyder til flere forskellige former for historisk forskning.

Øverst i udstillingens struktur stod *udstillingskomiteen* og *udstillingsbureauet* og herunder befandt sig de forskellige *fællesudvalg*: forretnings-, finans-, bygge-, udlejnings- og bedømmelsesudvalg. Udstillingen var hovedinddelt i 3 – i praksis 4 – afdelinger, der hver havde sit *afdelingsudvalg*, og underinddelt i 18 sektioner, der tillige hver havde sit *sektionsudvalg*. Denne bureaukratisk hierarkiske opdeling ses til en vis grad fulgt i Rigsarkivets arkivering og registrering af udstillingsarkivet – blot i en anskueliggørende forsimplet form. Som en underordnet arkivskaber under *Industriforeningen* findes *Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888*. Dette primære niveau udgøres af en arkivalsk diverse-afdeling (herefter benævnt ”Diverse”). *Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888* er yderligere underinddelt i underarkivskaberne *Udstillingskomiteen*, *Bureauet*, *Forretningsudvalget*, *Finansudvalget*, *Byggeudvalget*, *Udlejningsudvalget*, samt de mere specielle *Kongresudvalget* (del af sektion 6), *Tombolaudvalget*, *Salgsbureauerne* og *Biavlsudstillingen*. På samme niveau optræder de enkelte sektionsudvalgsarkiver, hvori også afdelingsudvalgsarkiverne er indlemmede.

Den efterfølgende arkivalske gennemgang vil tage udgangspunkt i de arkivserier, som i særlig grad er interessante i forhold til udstillingens udstillerskarer. Det er derfor naturligt, at de særskilt behandlede arkivalietyper *anmeldelsesblanketterne*, *anmeldelsesprotokollerne*, *oplysningsskemaerne*, *følgelisterne* og *kuponerne* alle befinder sig i sektionsudvalgsarkiverne, da sektionsudvalgene som den ”lavest” hierarkiske instans var i hyppigst berøring med de enkelte udstillere.

Indledningsvist skal som supplement til nedenstående gennemgang nævnes en række illustrative arkivalier, der kan tjene til visualisering, og som ikke vil finde nærmere omtale nedenfor. Først og fremmest skal fremhæves plan- og oversigtstegningerne, som befinder sig i 1888-udstillingsarkivets diverse-afdeling, og hvorpå de forskellige udstillers fordeling i udstillingsbygningerne i nogle tilfælde er indtegnet. Dertil udarbejdede fotograf Juncker-Jensen, der havde forpagtet retten til at fotografere og offentliggøre fotografier fra udstillingen, ikke færre end 14 fotoalbums indeholdende omtrent 800 fotografier, hvilke i dag befinder sig på Danmarks Tekniske Universitet.²⁶ Albummene er i DTU’s søgekatalog endvidere forsynet med en omtale af hvert billede med en kort titel, hvis motivet er kendt. Motivet spænder fra panoramabilleder til detailfotografier af udstillingsstande, og selvom motivet heldigvis oftest er kendt, er en del fotografier benævnt med betegnelser som ”Ubekendt Interiør”, ”Ubekendt”, og lign. Dog vil mange ukendte fotografier sandsynligvis kunne bestemmes ved at sammenholde med ovennævnte plantegninger og/eller med katalog- eller andre beskrivelser af udstillingsgenstandene, når først den pågældende udstillingsbygning er identificeret. Til sammen udgør disse illustrative arkivalier en unik mulighed for at forankre kildematerialets dunkle forestillinger af udstillingsterrænet, afdelingerne, sektionerne og udstillingsgenstandene i virkelige afbildninger.

Katalogerne

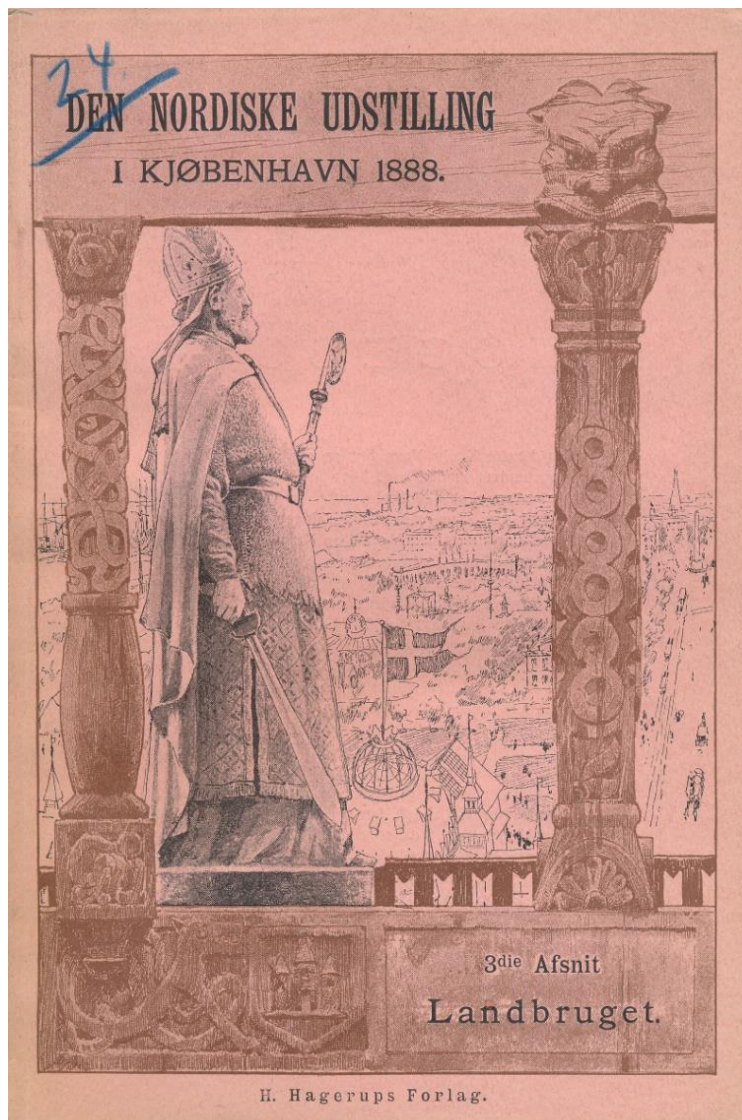
Forud for udstillingens åbningsdag blev der udarbejdet *kataloger* over samtlige nordiske udstillere og udstillingsgenstande, hvilke fungerede som den primære indgang til og orientering i udstillingen for såvel publikum som dommergrupper. Udstillingen blev til dette formål inddelt i 6 overafsnit, der hver havde sit katalog, som typisk dækkede 2-4 sektioner (den nøjagtige inddeling er gengivet på appendikset, der netop er affattet efter katalogernes udformning). Dertil udarbejdedes et samlet generalkatalog. Sjette afsnit, der dækkede kunstsektionerne 16-18, kunne endvidere fås i en illustreret udgave.²⁷ Katalogerne er opbygget sektionsvis, men er affattede efter forskellige principper, eftersom udfærdigelsen lå hos sektionerne selv. I nogle sektioner er kataloget ført og nummereret efter udstiller, i andre ført og nummereret efter udstillingsgenstand, og i atter andre er kataloget ført efter udstillers navn, men nummereret efter udstillingsgenstand, således at den samme udstiller kan have adskillige på hinanden følgende løbenumre. Når man benytter kataloget, bør denne omstændighed dog ikke volde væsentlige problemer, da der bag i hvert katalog findes et udførligt navneregister – for private udstillers vedkommende efter udstillerens efternavn, for virksomheders vedkommende efter virksomhedsnavn – med nationalitetsangivelse i parentes for de norske og svenske udstillers vedkommende. Navnregistrene henviser til, på hvilken side i kataloget den pågældende udstiller befinder sig. Katalogerne kan med andre ord bruges af bl.a. slægts-, personal- og virksomhedshistorikere som en let anvendelig første indgang til eftersøgningen efter bestemte udstillere.

Rigsarkivet Aarhus ligger inde med op til tre eksemplarer af hvert enkeltkatalog for afsnit 1-5, nogle hæftede og andre med hård ryg, samt med et medtaget, hæftet eksemplar af generalkataloget.²⁸ Disse enkeltkataloger udmærker sig ved at indeholde yderligere arkivalske oplysninger, eftersom Industriforeningens arkiverede eksemplarer af hvert enkeltkatalog er hentede

hos en dommergruppe fra det pågældende overafsnit. Hver dommergruppe fik nemlig tildelt et enkeltkatalog for det afsnit, under hvilket deres sektion/gruppe befandt sig, og dommergruppen anvendte følgelig sit katalog til at anføre basale bemærkninger ud for udstillerne, såsom hvorvidt fremmødt, undtaget fra bedømmelse, udstillende i eller henvist til andre sektioner/grupper, og lign. Hvert af Rigsarkivet Aarhus' enkeltkataloger indeholder således unikke tillægsoplysninger om den sektion/gruppe, som det pågældende katalogs dommergruppe havde forestået bedømmelsen af.

Tillægsoplysningerne fordeler sig på dommergrupperne 3, 5, 6, 14, 18, 20, 22B, 24, 25, 26, 32 og 38. Arkivet ligger derimod ikke inde med eksemplarer af hverken det illustrerede eller det ikke-illustrerede enkeltkatalog for sjette afsnit, hvilke i stedet vil kunne lånes på Statsbiblioteket eller Det Kongelige Bibliotek.

Som en primær indgang indeholdt katalogerne blot de mest basale oplysninger som navn, titel/erhverv, bopæl, udstillingsgenstande og – i nogle tilfælde – grundlæggelsesår. Man vil derfor være henvist til at benytte udstillingens andre arkivalier for mere fyldestgørende oplysninger om de enkelte udstillere og bedrifter.

Forsiden af udstillingskataloget for 3. afsnit (landbrugssektionerne). Bemærk tallet "24" i øverste venstre hjørne, hvilket angiver, at kataloget har tilhørt dommergruppe 24 og dermed indeholder dommergruppens noter om udstillerne fra bedømmelsen. Diverse: Småtryk (06313, 360,363)

Anmeldelsesblanketter og anmeldelsesprotokoller

Den første meddelelse om, at en udstiller ønskede at deltage i udstillingen, var som sagt udstillernes indsendte *anmeldelsesblanketter*. Det var derfor af afgørende betydning for den videre forretningsgang, at man havde styr på antallet af anmeldelser, og hvor blanketterne om nødvendigt eller på forlangende kunne findes. Anmeldelsesblanketternes udformning varierer en anelse fra sektion til sektion alt efter, hvilke informationer bureauet havde behov for i behandlingsprocessen;²⁹ men man kan som udgangspunkt vente at finde oplysninger om udstillerens navn og/eller firma, bopæl, udførlige beskrivelser og mængdeangivelser af samtlige udstillingsgenstande – ofte med påførte salgspriser – hvor megen plads han ønskede at reservere, samt hvilken sektion og evt.

gruppe han ønskede sine genstande udstillet indenfor, og nederst dato og underskrift. Da bureauet modtog anmeldelsesblanketterne, skulle de fordeles mellem de forskellige sektionsudvalg. Man havde for nemheds skyld fremstillet blanketterne i forskellige sektionsvise farver, men man fandt hurtigt ud af, at fordelingen ikke gjordes ved en blot og bar farvefordeling, for – som Camillus Nyrop bagefter påpegede – ”f. Ex. Syltetøj kunde med lige stor Berettigelse udstilles i Industrisektionens 10de Gruppe (Nærings- og Nydelsesmidler) som i Havebrugssektionen, Osteløbe i Industrisektionens 2den Gruppe (kemisk Industri) og i Mælkerisektionen, kirurgiske Instrumenter og Kakkellovne i Industrisektionens 4de Gruppe (Metalindustri) og i Hygiejnesektionen, Broderier i Industrisektionens 10de Gruppe og i Husflidssektionen o.s.v.”³⁰ Hvad der lige så meget krævedes, var derfor en kvalitativ vurdering af hver eneste udstillers udstillingsgenstande; men som udgangspunkt bestræbte man sig vistnok på at efterkomme udstillerens sektions- og gruppeønsker.

Anmeldelsesblanketterne blev indsendt i to eksemplarer, og efter deres omstændelige fordeling blev det ene gemt som duplikat hos bureauet selv og senere kasseret, mens det andet gik videre til vedkommende sektionsudvalg. Ud fra sidstnævnte eksemplar blev udstillerne indført i sektionsudvalgenes *anmeldelsesprotokoller*, der blev ført kronologisk efter dato for anmeldelsesblankettens modtagelse. I anmeldelsesprotokollen blev danske, norske og svenske udstillere opført hver for sig og løbenummeret i hvert sit løbenummersystem. Oplysningerne fra anmeldelsesblanketterne blev indskrevet i protokollerne, der således herefter fungerede som en slags hovedbøger over udstillerne. Det er f.eks. heri, det vil fremgå, hvis en udstiller i mellemtiden fortrød og annullerede sin tilmelding, andre forhold medførte, at han ikke så sig i stand til at udstille alligevel, eller bureauet senere henviste ham til at udstille i en anden sektion eller undergruppe. Sektionsudvalgenes anmeldelsesblanketter blev herefter arkiverede, men desværre efter forskellige principper fra sektion til sektion. For store sektioners vedkommende blev de store bunker af blanketter delt op i mindre enheder, som oftest i undergrupper, hvilket f.eks. er tilfældet med udstillingens suverænt største sektion, *nordisk industri* (sekt. 2), hvor blanketterne fordeltes ud i sektionens 12 undergrupper, og nogle undergrupper fandt yderligere opdeling i forskellige specialgrupper (i alt 25 arkivenheder).³¹ Endelig varierer arkiveringsmåden: hvor nogle er sammenhæftede i store A3-mapper, er andre blot lagt løseligt sammen i kartonbind. Uagtet arkiveringssystem og -måde gælder dog, at anmeldelsesblanketterne på bagsiden altid er forsynet med løbenummeret fra anmeldelsesprotokollen, efter hvilket man således kan orientere sig, og for de små sektioner, hvor alle anmeldelsesblanketter er arkiverede sammen, har man ofte netop arkiveret efter anmeldelsesprotokollernes løbenummerering. Anmeldelsesblanketterne fra hhv. norske og svenske udstillere er sjældent så mange, at man har opdelt de sektionsvise enheder, og er næsten altid arkiveret i separate arkivpakker. Blanketterne fra de vestindiske udstillere skal findes i arkivserien *Diverse anmeldelsesblanketter*,³² hvor de ligger øverst som et selvstændigt læg. Om biavlsvudstillingens anmeldelsesarkivalier, se under afsnittet ”De temporære udstillinger” nedenfor.

Dækningsgraden blandt anmeldelsesblanketterne er tilnærmelsesvist komplet, men eftersom selve blanketten ikke var af afgørende betydning for bureauets og sektionsudvalgenes videre behandling, når først oplysningerne var indført i protokollen, skal man være opmærksom på, at enkelte anmeldelsesblanketter kan være kommet på afveje, hvis der har været brug for dem på et senere tidspunkt i udstillingsforløbet. Hvis man ikke kan finde en pågældende anmeldelsesblanket i den dertil indrettede arkivenhed, kan man derfor være heldig at finde den arkiveret sammen med oplysningsskemaet (se nedenfor), i forbindelse med en efterfølgende korrespondancesag eller simpelthen blandt diverse-afdelingens arkivenheder med annullerede, for sent indkomne, eller blot ”diverse” anmeldelser.

For at lette fremsøgningen af udstillere i anmeldelsesprotokollerne blev sektionsudvalgene desuden bedt om at udfærdige *navneregistre* til anmeldelsesprotokollerne, ført alfabetisk efter udstillers efternavn eller virksomhedsnavn. I dag står disse navneregistre stadig som den bedste

indgang til anmeldelsesarkivalierne; ved man f.eks. fra katalogerne, at en mand eller virksomhed udstillede i femte sektion, kan man ved et enkelt opslag i registret til anmeldelsesprotokollen for femte sektion se, på hvilken side i anmeldelsesprotokollen den pågældende udstiller er indført, og gennem anmeldelsesprotokollens løbenummer finde frem til den oprindelige anmeldelsesblanket.

Oplysningsskemaerne

1888-udstillingens nok mest interessante arkivalietype er de oplysningsskemaer, som oprindeligt var tænkt som en hjælp for udstillerne til at henlede dommergruppernes opmærksomhed på for udstillerne særligt gunstige omstændigheder. De udmærker sig ved at indeholde unikke oplysninger, som for de flestes vedkommende ikke eller kun med stort besvær kan findes andetsteds. På skemaet blev udstilleren bedt om at anføre basale informationer som navn eller firma og -indehaver, adresse, grundlæggelsesår og grundlægger. Dertil mere erhvervsspecifikt om virksomhedens art, dens produktion, herunder specialiteter, eksportgrundlag, maskinel drift samt antallet af medarbejdere, kønsligt fordelt på kontorpersonale, voksne arbejdere, ungarbejdere og børnearbejdere. Endelig skulle udstilleren oplyse mere individuelt om sin kunstneriske assistance, sine eventuelle tidligere prisbelønninger, om nogle (med)arbejdere i særlig grad havde medvirket ved udfærdigelsen af udstillingsgenstandene, og på bagsiden var der sat plads af til en udførlig beskrivelse af de udstillede genstande til vejledning for katalogforfatterne, samt nederst dato og underskrift.

Denne palet af forskelligartede oplysninger, der kommer omkring de væsentligste aspekter af det daværende erhvervsliv, gør oplysningsskemaerne fortrinlige til flere forskellige grene inden for historieforskningen. De udstillede genstande, som – i udgangspunktet – findes udførligt beskrevet i skemaerne, vil selvsagt være en gevinst for erhvervs- og teknologihistorien, den køns- og aldersmæssige fordeling blandt firmaernes (med)arbejdere vil være af stor interesse for socialhistorikere, de mange private udstillere af bondestand vil kunne underlægges landbohistoriske undersøgelser, og især for slægts- og personalhistorikere vil der være en mangfoldighed af materiale at hente for de slægtninge, der udstillede på udstillingen.

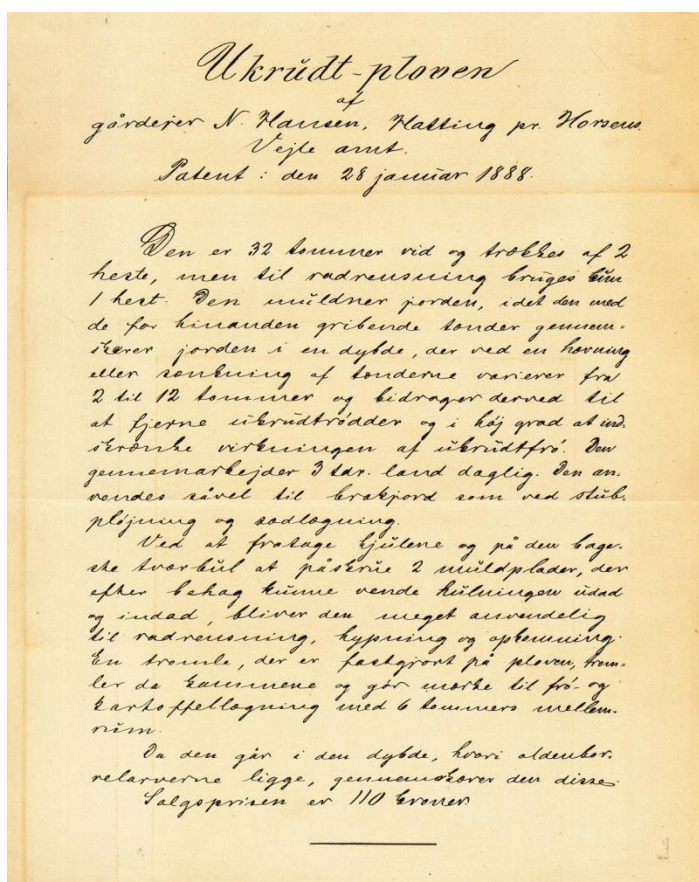
Der er selvsagt stor variation i meddelsomheden blandt de enkelte udstillere, og nogle få skemaer er endda returneret tomme med notits om, at udstilleren ikke kunne se det gavnlige i at udfylde det og derfor ikke har gjort det. Disse hører heldigvis til undtagelserne, og som regel er oplysningsskemaerne forsynede med store mængder informationer og undertiden udstyrede med op til flere bilag af varierende omfang og beskaffenhed, alt efter udstillerens forgodtbefindende. Disse bilag er som oftest arkiverede inden i eller i umiddelbar forlængelse af det sammenfoldede oplysningsskema og udgør for det meste særdeles interessante supplementter til skemaernes formelagtige oplysninger: medfølgende breve fra udstilleren, reklamer, illustrationer, hæfter og brochurer fra og avisomtaler af hans virksomhed, tillæg til oplysningsskemaet, og indimellem også mere kuriøse indlæg som f.eks. fotografier eller tegninger. Dertil er det naturligvis også af ikke ringe betydning, at skemaerne – ligesom anmeldelsesblanketterne – er udfærdiget af de involverede selv og i de fleste tilfælde bærer de enkelte udstilleres personlige hånd- og underskrift.

Hvor anmeldelsesarkivalierne fremtræder som mere eller mindre komplette arkivserier, opbyder oplysningsskemaerne imidlertid en række ærgerlige begrænsninger. Eftersom skemaerne først og fremmest var et led i bedømmelsesforretningen, blev der naturligvis kun udsendt skemaer til udstillerne i de sektioner, der var underlagt bedømmelse, dvs. nordiske udstillere i de permanente udstillinger. Derfor findes ingen oplysningsskemaer til sektion 1 (*fremmed kunstindustri*), sektion 6 (*landbrugets almindelige ordning samt historie*), sektion 8 (*husdyrbrug*) og sektion 16-18 (*kunstsektionerne*), der alle af den ene eller anden grund var undtaget fra bedømmelse. Der blev ganske vist også foretaget bedømmelse og prisbelønning ved det temporære dyrskue og de

kunne hverken anføre firmanavn, arbejderantal, grundlæggelsestidspunkt, dampkraft, eksportsfare eller tidligere prisbelønninger, og han havde jo allerede beskrevet udstillingsgenstandene i anmeldelsesblanketterne og på følgelisterne (se nedenfor), hvorfor det ikke var nødvendigt at indsende et næsten tomt oplysningsskema. Atter nogle undlod at indsende skemaet, fordi de fejlagtigt havde fået den opfattelse, at en indsendelse ville være forbundet med omkostninger, fordi nogle af oplysningerne skulle trykkes i kataloget.³³ Endelig er et ubetydeligt antal af oplysningsskemaerne – et par promille – at finde under korrespondancesagerne, hvor de har været brugt i en efterfølgende korrespondance.

I alt haves godt 3.400 oplysningsskemaer,³⁴ og fratrukket de sektioner, hvor der aldrig har eksisteret skemaer, samt de undergrupper og sektioner, hvor hele enheden er bortkommet, ses en dækningsgrad på ca. 70 % – eller med andre ord: for 70 % af alle bedømte, fremmødte udstillere findes et oplysningsskema bevaret. Det skal dog nævnes, at ca. 2 % af de godt 3.400 skemaer er dubletter. I enkelte tilfælde ses udstilleren nemlig at have fortrudt eller fundet sit oprindeligt indsendte oplysningsskema ufyldtestgørende, hvorfor han anmodede om og indsendte et nyt, som blev arkiveret i forlængelse af det originale skema, og som ofte indeholder yderligere eller alternative oplysninger i forhold til originalen.

Arkiveringsprincippet ved oplysningsskemaerne følger i det store hele anmeldelsesblanketterne. Selvom de oprindeligt har været brugt i bedømmelsesudvalgets regi, er de i den efterfølgende arkiveringsproces blevet udtaget og arkiveret i sektions- eller gruppevise enheder, der normalt er opstillet i umiddelbar forlængelse af de tilhørende anmeldelsesblanketter i

Oplysningsskemaerne indeholder undertiden kuriøse bilag. Gårdejer Niels Hansen fra Hatting ved Horsens udstillede i maskinafdelingen en selvfremstillet ukrudtsplø. Med sit oplysningsskema lod han medsende en fyldig beskrivelse af ukrudtspløven, som han havde taget patent på i januar samme år, og dens forskellige anvendelsesmuligheder, samt et fotografi af ham selv med pløven med to heste spændt for, formentlig på hans gårdsplads. 13., 14. og 15. sektion: Bedømmelseslister for 14. sektion (06313, 318-320), nr. 1406.

sektionsudvalgsarkiverne. Dog har de ved registrering i Rigsarkivets arkivdatabase Daisy fejlagtigt fået betegnelsen ”bedømmelseslister”, hvilket selvsagt skyder lidt ved siden af den oprindelige benævnelse.

Katalogerne, hvis nødtørftige oplysninger til dels er hentede fra oplysningsskemaerne, er den primære indgang til oplysningsskemaerne. Skemaerne er nemlig lagt i orden efter det løbenummer, udstillerne tildelte i kataloget, så når man fra kataloget kender en udstillers sektion og løbenummer, er det med andre ord en nem sag at finde frem til den pågældende udstillers oplysningsskema – hvis et sådant altså findes. I adskillige tilfælde var der så stor diversitet i en enkelt udstillers udstillingsgenstande, at bureauet så sig nødsaget til at sprede de forskelligartede genstande ud over flere sektioner og/eller undergrupper. I sådanne tilfælde, hvor en udstiller udstillede i flere sektioner eller undergrupper, og han derved fik flere forskellige løbenumre, blev hans oplysningsskema *i udgangspunktet* arkiveret under udstillerens laveste sektions- og gruppe-løbenummer. Befinder skemaet sig ikke på sin behørig plads, bør man lede under udstillerens øvrige løbenumre, da oplysningsskemaet efter en senere behandlings- eller bedømmelsesproces kan være arkiveret herunder. Foran i de fleste arkivæsker med oplysningsskemaerne findes desuden såkaldte henvisningslister og medarbejderlister. Henvisningslisterne blev udarbejdet af sektionsudvalgene selv som et hjælpemiddel til fremfindning af oplysningsskemaer fra udstillere, der også udstillede i andre lavere sektions- og gruppenumre, og hvis oplysningsskemaer derfor principielt burde findes der. Disse lister er dog desværre ofte mangelfulde og lider under samme problem med, at skemaerne kan være arkiverede andre steder senere hen. Medarbejderlisterne er navngivne, men særdeles mangelfulde fortegnelser over de af sektionens udstillere, der medbragte yderligere arbejdskraft, og kan benyttes som et supplement til de øvrige arkivalier om udstilleren.

Det er vigtigt at have for øje, at løbenummereringen i oplysningsskemaerne altså *ikke* er identisk med løbenummereringen i anmeldelsesarkivalierne; sidstnævnte udgør den første behandlings- og udskilleelsesproces blandt udstillerskaren og er opstået udelukkende som følge af et bureaukratisk behov for at holde styr på de enkelte udstillere, mens løbenummereringen i oplysningsskemaer og kataloger er udtryk for en afpudset ordning af den endelige udstillerskare.

Følgelister

For at forhindre potentielle udstillere i at undlade at udstille pga. den økonomiske byrde, der var forbundet med at deltage i udstillingen, søgte komiteen at nedbringe udstillernes økonomiske omkostninger til et minimum. Dette indebar bl.a., at udstillingsgenstandenes transportomkostninger blev betydeligt nedsat, herunder toldfrihed for ind- og udførsel af udenlandske udstilleres udstillingsgenstande. Genstandene skulle indsendes til udstillingen typisk i perioden 12. april til 12. maj 1888, afhængig af afdeling og sektion, samt efter 27. maj, når udstillingens opstartsvanskeligheder forventedes afviklede. Ledsaget de forskellige kolli, der for øvrigt skulle være mærkede med den indleverende udstillers navn og adresse, fulgte fortrykte *følgelister* over samtlige genstande i den pågældende kollo – dvs. hvad vi i dag vil kalde fragsedler. Følgelisterne skulle medfølge i tre enslydende eksemplarer og indeholde angivelse af navn, adresse samt udførlige beskrivelser og mængdeangivelse af de forskellige genstande med salgspris og den løbenummerering, som ville gælde udstillingen igennem. Nederst bagpå var der sat plads af til dato og underskrift. Ligesom anmeldelsesblanketterne var følgelisterne trykte i forskellige farver fra sektion til sektion.

Følgelisterne er ofte omhyggeligt udfyldte, fordi de på sin vis var udstillerens garanti for at få sine ting med hjem igen. Selvom nogle udstillere undertiden kludrede lidt i forskellen mellem *kasse*,

pakke, kollo og (udstillings)*genstand*, udgør listerne ofte et udmærket supplement med udstillerens egne angivelser af sine genstande, samt den pris, han selv mente, de var værd.

Følgelisterne er desværre ikke bevaret for samtlige af udstillingens sektioner. For nogle sektioner har de antageligt aldrig eksisteret, f.eks. for sekt. 1 (*fremmed industri*) og sekt. 8 (*husdyrbrug*), og for de øvrige vedkommende mangler der lister fra sektion 6, 8, 9, 10 samt – meget beklageligt – fra kunstsektionerne 16-18.³⁵ For de resterende sektioner, herunder den store sektion 2 (i alt 5 arkivæsker), findes følgelisterne bevarede, men efter forskellige arkiveringsprincipper. I nogle tilfælde findes de sammenfoldede og ordnede gruppevis, i andre tilfælde ligger de løst i store omslag, og i atter andre findes de sammenhæftede i store A3-mapper, lig arkiveringsmåden blandt nogle af anmeldelsesblanketterne. Oftest findes alle tre enslydende følgelister bevaret i forlængelse af eller indfoldede i hinanden, men i få tilfælde har man valgt kun at bevare et eksemplar og kasseret de to andre. Fælles er dog, at de inden for arkivenheden ikke ligger i en rækkefølge, der lader sig identificere af hverken anmeldelsesarkivaliernes eller katalogernes løbenummereringer, men sandsynligvis er blevet lagt sammen, efterhånden som udstillerne tilendebroge indpakningen af sine udstillingsgenstande og fjernede kolloene fra udstillingsområdet efter udstillingens ophør (udstillerne havde 30 dage efter udstillingens slutning til at besørge sine genstande fjernet, og hvad der ved årsskiftet 1888/89 ikke var afhentede, blev solgt på auktion af komiteen). Det kan derfor være et større arbejde at finde følgeliste(r)n(e) for en bestemt udstiller, men arbejdet bliver lønnet af de fyldige oplysninger om genstandene, som følgelisterne ofte er forsynede med.

Kuponer og bureauets abonnementsprotokoller

Udstillingens suverænt største indtægt (lige knap 1,5 millioner kr.) kom fra de entrebilletter, som publikum skulle løse ved indgangen for at komme ind på udstillingsterrænet. Enkeltbilletternes pris varierede efter gæstens alder, hvilke dage og hvornår på dagen man entrede udstillingen. Havde man planer om at besøge udstillingen jævnligt hen over sommeren, kunne man med fordel købe abonnementskort, der gav køberen fri entre ved forevisning i en af udstillingens tre indgange, og som kostede 20 kr. for en mand og 16 kr. for en kvinde. Abonnementskortene skulle være udstyret med navn, men ikke med fotografi af ihændeleveren, som det ellers havde været praksis ved 1872-udstillingen, og ved udstedelsen skulle køberen indskrive sig i bureauets dertil indrettede abonnementsprotokol. Man var dog klar over, at visse udstillere havde behov for jævnligt at føre opsyn med sin udstillingsstand, hvorfor man fik ordnet, at udstillere og deres medhjælpere fra de permanente sektioner gratis kunne få udstedt abonnementskort, der gav dem ret til frit at passere indgangene indtil middag, eller mod 10 kroners betaling få udstedt et kort, der gav dem ret til indgang efter kl. 12.

Arkivalsk har denne praksis affødt ikke færre end 26 *abonnementsprotokoller*, litereret A-Z (i Daisy registreret som f.eks. *Lister over salg af abonnementskort litra A*). Protokollerne er ført sideløbende – typisk fra starten af maj til slutningen af september 1888 – hvorfor de hver især må have tilhørt enten en bureauskranke eller en bureau ekspedient. Der kan heller ikke påvises noget specielt geografisk tilhørsforhold, da udstillere fra alle sektioner tilsyneladende købte abonnementer i alle protokoller. De er ført kronologisk efter udstedelsesdato, og ud for hver abonnent blev det afkrydset, om vedkommende var mand, kvinde eller udstiller/medhjælper, eftersom priserne som nævnt var forskellige. Hver abonnent blev tildelt et løbenummer efter forskellige systemer for hhv. mand/kvinde, udstiller eller medhjælper. Dette løbenummer blev antageligt tillige anført på abonnementskortet, således man om nødvendigt hurtigt kunne krydstjekke abonnements gyldighed. Protokollerne udmærker sig fra udstillingens øvrige arkivalier ved at omhandle

Protokol I					Protokol II						
Datum	Løbe- Nr.	Til			Navn og Stilling	Datum	Løbe- Nr.	Til			Navn og Stilling
		Herr	Dame	Børn				Herr	Dame	Børn	
8	16			x	J.P. Andersen Smedemester 111 2 111	8	16				N. Hansen Jurist
	17	x			And. Christensen Sant p. 111 111 111		33	x			H. Christensen Udstillingskommissioner
	18	x			H. Christensen Sant p. 111 111 111		34	x			H. Christensen Sant p. 111 111 111
	19	x			Christensen Sant p. 111 111 111		35				Christensen Sant p. 111 111 111
	20		x		Christensen Sant p. 111 111 111		36	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	21		x		Christensen Sant p. 111 111 111		37	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	22		x		Christensen Sant p. 111 111 111		38	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	23		x		Christensen Sant p. 111 111 111		39	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	24		x		Christensen Sant p. 111 111 111		40	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	25		x		Christensen Sant p. 111 111 111		41	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	26		x		Christensen Sant p. 111 111 111		42	x			Christensen Sant p. 111 111 111
	27		x		Christensen Sant p. 111 111 111		20				Christensen Sant p. 111 111 111
	28		x		Christensen Sant p. 111 111 111		13				Christensen Sant p. 111 111 111
	29		x		Christensen Sant p. 111 111 111		9				Christensen Sant p. 111 111 111
	30		x		Christensen Sant p. 111 111 111		695				Christensen Sant p. 111 111 111
	31		x		Christensen Sant p. 111 111 111		495				Christensen Sant p. 111 111 111
	32		x		Christensen Sant p. 111 111 111		486	x			Christensen Sant p. 111 111 111

Dobbeltside fra abonnementsprotokol I med de forskellige abonnenters underskrift i kolonnen t.h.
Bureauet: Lister over salg af abonnementskort litra B-C og A-Z (06313, 65-70), protokol I (nr. 70), 8. maj 1888.

udstillingens besøgende, om hvem der ellers kun findes ganske sporadiske kilder. Hver abonnent skulle indskrive sig i protokollen med sin underskrift og gerne titel/erhverv og bopæl, hvilket undertiden har givet anledning til nogle ganske fyldige og interessante beskrivelser. Kvinderne anførte ofte deres bopæl ved at oplyse, hvilken mand de boede hos, og udenbys abonnenter indskrev sig ofte med anførsel af det pensionat eller hotel, de midlertidigt boede på.

Det var imidlertid kun udstillere/medhjælpere, der ønskede det udvidede abonnementskort til 10 kr., som blev indskrevet i protokollerne, hvorfor alle de, der blot erholdt det gratis, ikke findes nævnte. I stedet findes til gengæld i hvert sektionsudvalgsarkiv en besynderlig arkivserie benævnt *Kuponer for udstillere*, hvorpå udstillere har anført sin underskrift, evt. firmanavn, bopæl, samt udstillingssektion. Kuponerne er små rektangulære sedler, som tydeligvis er afrevet fra og har udgjort den nederste del af et større dokument. Med al sandsynlighed er kuponerne bureauernes kvitteringer for udstedte gratis abonnementskort til udstillere, som blev gemt, fordi disse udstillere ikke blev indskrevne i abonnementsprotokollerne – altså en slags abonnementskuponer. I enkelte tilfælde står der på kuponen anført, at den pågældende udstiller ønskede et kort, der kunne give adgang til hele dagen, hvilket sandsynligvis er udtryk for, at abonnenten har udvidet sit abonnement ved at betale de 10 kr. og derfor må stå indført et sted i de endeløse abonnementsprotokoller.

Industriforeningens arkiv indeholdt oprindeligt en *Fortegnelse over solgte adgangskort*, som efterfølgende beklageligvis er bortkommet, men hvori man sandsynligvis har kunnet finde udstillerne fra kuponerne indført. I enkelte tilfælde findes nemlig et (løbe)nummer anført i hjørnet af kuponen, hvilket sandsynligvis har refereret til denne fortegnelse.

Fælles for abonnementsprotokollerne og kuponerne er, at de er forholdsvis tunge at navigere i. Der findes ingen indgang, og eftersøgningen efter en given udstiller må nødvendigvis foregå som en minutiøs gennemgang af både kuponerne og samtlige abonnementsprotokoller, indtil man evt. finder den pågældende.³⁶ Og selvom man skulle være heldig hurtigt at finde udstilleren, kan eventuelle medhjælpere være indskrevet overalt i de øvrige protokoller. Dertil skal man være opmærksom på, at kuponerne først efterfølgende er fordelt ud i de respektive sektionsudvalgsarkiver, hvilket har medført, at enkelte er forkert placerede. Undertiden anførte udstillere i sektion 2 sit undergruppenummer i stedet for sektionsnummer, hvorfor nogle udstillere fra sekt. 2, gr. 5 kan være placerede i kuponer for udstillere i 5. sektion. Findes kuponen for en udstiller i sektion 2 ikke i kupondyngen for sektion 2, bør man undersøge kuponerne fra udstillerne under det tilsvarende sektionsnummer. Alt i alt udmærker såvel abonnementsprotokoller som kuponer sig ved at bære abonnentens personlige underskrift, om der så er tale om en bonde fra Lolland, der udstillede i husflidssektionen, forstanderinden for en københavnsk pigeskole, som udstillede i undervisningssektionen, eller historikeren, professor Johannes Steenstrup, som indløste ordinært abonnement 15. maj 1888.³⁷

Sektionsudvalgenes øvrige arkivalier

Foruden anmeldelsesarkivalier, oplysningsskemaer, følgelister og kuponer indeholder sektionsudvalgsarkiverne *korrespondance* af diverse karakter. Først og fremmest i form af ind- og udgående skrivelser, undertiden delt op i afsenderinstans, som det f.eks. ses i industrisektionen, hvor der foruden de ordinære pakker med indgående skrivelser også findes arkivæsker med skrivelser fra hhv. udlandet og bureauchefen. Ved store sektioner, hvor tilstrømningen af skrivelser har været hyppig, har sektionsudvalgene endvidere ført brevjournaler over de indkomne skrivelser. Brevjournalerne fungerer som en udmærket fortegnelse over sektionens modtagne skrivelser; hver skrivelse er anført med afsenders navn og adresse, fyldig beskrivelse af brevets indhold, evt. svardato, den ofte interessante rubrik ”anmærkninger”, samt ude til venstre et kronologisk fortløbende løbenummer, som også anførtes på selve skrivelsen, og efter hvilket de indkomne skrivelser er ordnede. De udgående skrivelser fra sektionsudvalgene kan man være heldig at finde som afskrifter i dertil indrettede, kronologisk førte *kopibøger*. Undertiden er der i brevjournalernes anmærkningsrubrikker referencer til, på hvilken side i kopibogen svaret er indført.

Man skal i øvrigt være opmærksom på, at en del af korrespondancen med de enkelte udstillere er at finde i separate omslag forrest i arkivæskerne med oplysningsskemaer sammen med henvisnings- og medarbejderlisterne. Adressaten af disse skrivelser er dog sjældent sektionsudvalgene, men derimod bedømmelsesudvalget, eftersom oplysningsskemaerne oprindeligt var arkiverede i bedømmelsesudvalgets arkiv og først ved afleveringen til Erhvervsarkivet blev indlemmet i de respektive sektionsudvalgsarkiver. Uanset arkiveringsprincip er skrivelserne som oftest forsynet i øverste højre hjørne med afsenderens sektions- og løbenummer fra kataloget – og endda undertiden lagt i kronologisk rækkefølge herefter – hvilket letter søgningen betydeligt. Dertil arkiverede sektionsudvalgene ofte udstillerens skrivelser som bilag til anmeldelsesblanketterne, inden i hvilke de derfor vil være at finde.

Man bør i udgangspunktet undersøge, om der findes korrespondance, da der heri kan gemme sig en bred vifte af kuriøse og supplerende oplysninger. De indkomne skrivelser til

sektionsudvalgene fra udstillere omhandlede som oftest anmodning eller underretning om ændringer i udstillerens udstilling: udvidelser – og kun i få tilfælde indskrænkning – af antallet af udstillingsgenstande og udstillingsplads, annullering af den allerede indsendte anmeldelse, klager over bureauets eller sektionsudvalgets beslutninger af diverse karakter, etc.

Endelig skal kort nævnes de arkivserier, der blev affødt som følge af det interne arbejde med udstillingens tilrettelæggelse og gennemførelse. For det første findes for nogle sektioners vedkommende bevaret *forhandlingsprotokoller* indeholdende sektions- og/eller afdelingsudvalgets forhandlinger, som typisk foregik forud for udstillingens åbningsdag. Sektionsudvalget forestod bl.a. den praktiske tilrettelæggelse af den enkelte sektion, herunder tilvejebringelsen af de indretninger og foranstaltninger, som sektionen havde brug for for at kunne fungere, samt udfærdigelsen af sektionens tillægsreglementer, underordnede klassifikation, anmeldelsesblanketter, budgetter og forslag til bedømmelsesudvalget om sammensætningen af sektionens dommergruppe(r), hvilke forretninger forhandlingsprotokollen således vil afspejle.

I forlængelse heraf vil man finde særskilte regnskabsarkivalier, herunder den gennemgående arkivserie *udgiftsbegæringer*, som indeholder sektionsudvalgets begæringer til bogholderiet om refusion af de forskellige omkostninger, som udvalget har forestået. Vedhæftet de enkelte udgiftsbegæringer findes ofte kvitteringer fra modtageren samt undertiden regninger med beskrivelse af, hvilke materialer eller ydelser modtageren har fået betaling for. Øverst på dokumenterne findes i udgangspunktet anført et løbenummer, som henviser til den pågældende udgifts post i bogholderiets regnskab. Forhandlingsprotokoller og udgiftsbegæringer kan indeholde værdifulde oplysninger i studiet af udstillingens gennemførelse og indre organisation, men i forhold til de enkelte udstillere har de næppe nævneværdig betydning.

Bedømmelsesudvalgets arkivalier

Mens bedømmelsesudvalget stod for udfærdigelsen af de overordnede retningslinjer for bedømmelsen, samt for ”at Bedømmelsen foregaar i betimelig Tid”,³⁸ lå den egentlige bedømmelse af udstillingens tusindvis af udstillingsgenstande hos de 42 dommergrupper. Dommergrupperne er imidlertid ikke tildelt selvstændige arkiver i arkiveringsprocessen, da deres virksomhed og herunder indstillinger til prisbelønninger skulle indsendes til bedømmelsesudvalget. Bedømmelsesudvalget indstillede dommergruppernes indsendte forslag til dommerforsamlingen, der bestod af bedømmelsesudvalgetes medlemmer samt formænd og næstformænd for samtlige dommergrupper, og som herefter vedtog de endelige bedømmelse. Arkivalierne fra alle tre instanser er samlede under den underordnede arkivskaber *Bedømmelsesudvalget*.

Først og fremmest findes – ligesom i sektionsudvalgsarkiverne – en *forhandlingsprotokol* (behandler hovedsagligt sammensætningen af dommergrupperne samt medalje- og diplomkonkurrencen, mens der bagi er ført forhandlingsprotokol over det forberedende udvalg) og en arkivæske med *udgiftsbegæringer med kvitteringer*. Det øvrige materiale er i højere grad spændende i forhold til udstillerne, da det for det meste består af korrespondancen med dommergrupperne. De indkomne skrivelser fra dommerne er opdelt tilnærmelsesvist sektionsvis og er i hver arkivenhed ordnede kronologisk efter den pågældende dommergruppes nummer, som findes anført i øverste højre hjørne. I nogle tilfælde indeholder disse pakker desuden dommergruppernes voterings- og bedømmelsesprotokoller, hvori dommergruppen har anført bemærkninger til hver enkelt udstiller og udstillingsgenstand. Oprindeligt har disse protokoller blot fungeret som bilag til dommergruppernes lister med prisbelønningsforslag, hvorfor protokollerne beklageligvis ikke findes bevarede for samtlige dommergrupper. Eftersom dommergruppernes bedømmelsespraksis bestemtes individuelt i hver dommergruppe, er der selvsagt stor variation på

de enkelte bedømmelsesprotokollers meddelsomhed. Som særlig eksemplarisk skal imidlertid fremhæves de tre protokoller fra dommergruppe 38, der forestod bedømmelsen af 14. sektion (*landbrugsmaskiner*). Udstyret med udførlige bemærkninger om hver enkelt udstillingsgenstand udgør disse et uforligneligt supplement til de øvrige arkivalier om udstillerne i sektion 14 og tillader forskeren at gå bag om udstillernes egne opfattelser og beskrivelser af sine udstillingsgenstande og se genstandene dels med en samtidig fagkyndigs øjne, dels i syntese med sektionens og undergruppens øvrige udstillere og udstillingsgenstande. Disse protokoller hører dog til sjældenhederne og lige så ofte ses protokollerne blot at være oversigter over dommergruppernes indstillinger til prisbelønning. I alt haves disse protokoller for dommergrupperne 5 (sekt. 2, gr. 5: *Arbejder i træ, horn og ben*), 25-27 (sekt. 9: *Mælkeribrug*), 37 (sekt. 13: *Industrielle maskiner, værktøj og apparater*) og 38 (sekt. 14: *Redskaber, maskiner og apparater for landbruget*). Dog skal man være opmærksom på, at fra de fleste øvrige dommergrupper findes i bedømmelsesudvalgets arkiv mere eller mindre udførlige og fyldige sammenhæftede lister over dommernes vurderinger af udstillerne – eller i det mindste angivelse af de til prisbelønning indstillede udstillere.

Endvidere henledes opmærksomheden på de i Rigsarkivet Aarhus bevarede enkeltkataloger, der ligeledes indeholder arkivalske spor fra dommergruppernes virksomhed (se ovenfor under ”Katalogerne”).

Dommergruppernes, bedømmelsesudvalgets og dommerforsamlingens virksomhed mundede ud i en pompøs belønningshøjtidelighed 19. juli 1888, hvor ikke ringere end 1808 belønninger (fordelt på sølv-, bronzemedalje og hædrende omtale) og 201 anerkendelsesdiplomer til udstillermedarbejdere og 29 pengepræmier uddeltes. I kølvandet på belønningshøjtideligheden blev i den anledning publiceret et lille 100-sidershæfte *Officiel Fortegnelse over Prisbelønnede Udstillere i Udstillingens permanente Afdelinger*, som er opbygget i overensstemmelse med katalogernes inddeling og løbenummerering og i dag står som den nemmeste indgang til, hvilke udstillere som vandt prisbelønning.³⁹

Endelig skal fremhæves en sidste arkivæske i bedømmelsesudvalgets arkiv, nemlig *Indkomne skrivelser fra de belønnede udstillere*.⁴⁰ Heri findes skrivelser fra forbavsende mange udstillere, som i de fleste tilfælde og med vidt forskellige bevæggrunde ikke ønskede at modtage sin pris alligevel. Man skal være opmærksom på, at nogle af disse udstillere nåede at ”afværge” sin prisbelønning før belønningshøjtideligheden, hvorfor det ovenfor omtalte hæfte ikke som sådan er udtryk for de i dommerforsamlingen vedtagne prisbelønninger, men derimod de vedtagne og af vedkommende udstillere accepterede prisbelønninger. Man kan derfor komme ud for, at en udstiller blev prisbelønnet, men nåede at frasige sig sin pris og derfor ikke er medtaget i hæftet. Skrivelserne er ordnede efter den pågældende udstillers sektions- og gruppenummer, som står angivet i øverste højre hjørne, og hvorefter man hurtigt kan orientere sig. Arkivæsken indeholder desuden ti anmeldelsesblanketter og oplysningsskemaer, som er udtaget fra deres hjemmehørende arkivplads og altså brugt som bilag i en efterfølgende korrespondancesag.⁴¹

Salgsbureauernes arkivalier: salgslister, salgsprotokoller, hovedbøger, kvitteringer, m.m.

Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 var først og fremmest tænkt som en måde, hvorpå de nordiske folk kunne mødes i forening og fremvise sine nyeste og bedste frembringelser til gensidig gavn og læring. Som et gode for såvel udstillere som udstillingsgæster foranstaltede udstillingskomiteen imidlertid, at udstillerne også skulle have mulighed for at sælge sine udstillingsgenstande til en af dem selv fastsat pris. Til dette formål blev der oprettet tre *salgsbureauer*, hvis arkivalier indeholder udførlige oplysninger og oversigter over de enkelte udstillers både solgte og tilsalgsatte genstande. Det var af yderste vigtighed for såvel

udstillere, udstillingsmyndighed som for køber, at der på alle tidspunkter kunne gøres eksakt rede for hver enkelt genstand, hvilken nødvendighed afspejles af de forholdsvist mange arkivserier, som salgsbureauernes virksomhed affødte.

De tre salgsbureauer tildelte numrene *A*, *B* og *C*, fik kontorer i hhv. tombolaens kontor i kunstindustribygningen, i maskinudstillingens bureau og i kunstudstillingens bureau og kom følgelig til at varetage salget af genstande fra de tilsvarende udstillingssektioner, således at *salgsbureau A* forestod sektion 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 11 og 12, *salgsbureau B* sektion 13, 14 og 15 og *salgsbureau C* 16, 17 og 18. For at tilskynde udstillerne til at benytte sig af salgsbureauerne blev det bestemt, at afgiften, der skulle tilfalde udstillingen, kun skulle være 5 % af salgsprisen for industriens og kunstens vedkommende og kun 2 % for landbrugets vedkommende (diskrepansen bundede i en ved landmandsforsamlingerne gældende praksis, som man ikke turde bryde med). Udstillingskomiteen kunne dog ikke forhindre, at nogle udstillere solgte uden om salgsbureauerne for at undgå denne afgift, hvorfor man skal være opmærksom på, at fraværet af arkivalier om en given udstiller i salgsbureauarkivet ikke nødvendigvis er udtryk for, at udstilleren ikke solgte ud af sine udstillingsgenstande, men blot at han ikke benyttede udstillingens salgsbureauer.

Enhver udstiller, der ønskede at benytte sig af salgsbureauet, skulle indgive en såkaldt *salgsliste*, der kunne fås fortrykt hos udstillingsbureauet og salgsbureauerne, med en specificeret liste over hans tilfals værende udstillingsgenstande. Denne blanket var i A3-format og indeholdt dels en gengivelse af det regulativ, under hvilket udstilleren overdrog salget af sine genstande til salgsbureauet, dels en blank liste med 19 løbenumre, hvorunder udstilleren skulle anføre genstandene med beskrivelse og ude til højre salgspris, og nederst på blanketten forsyne den med dato og underskrift. Hvis udstilleren falbød alle sine udstillingsgenstande, kan løbenummereringen på salgslisten i nogle tilfælde stemme overens med løbenummereringen på følgelisten, men som udgangspunkt skal man forvente, at de to løbenummereringssystemer er forskellige. Ønskede udstilleren at sælge flere udstillingsgenstande, end de 19 poster tillod at anføre, findes i nogle tilfælde vedlagt en fortsættelse af salgslisten, som vil være at finde i umiddelbar forlængelse af blanketten, og ved ekstraordinært store antal af lots blev der undtagelsesvis udfærdiget separate flersidede oversigter, som det f.eks. ses hos handelsgartnerne i sekt. 10 og hos pariseren S. Bings omfattende samling af japanske genstande.

Salgsbureau A, som kom til at varetage uforholdsmæssigt mange udstillingsgenstande i forhold til salgsbureau B og C, opdelte sine salgslister efter sektion, således at de store mængder salgslister fra sektion 2 (*nordisk industri*) og sektion 3 (*husflid*) blev sammenhæftede i egne A3-mapper, mens salgslisterne fra de øvrige sektioner blev sammenfoldede sektionsvis og lagt i en separat æske. For at lette ordningsarbejdet udarbejdede man salgslisterne – ligesom anmeldelsesblanketterne og følgelisterne – i forskellige farver efter sektion, hvilket også til en vis grad letter eftersøgningen i dag. Inden for hver sektion blev salgslisterne ordnede i kronologisk rækkefølge efter udstillerens katalognummer, som blev anført øverst på blanketten. I udgangspunktet bør man altså hurtigt kunne finde en given udstillers salgsliste, men til trods for tydelige bestræbelser på at overskueliggøre og systematisere de ellers uoverskuelige mængder af salgslister kan de være fejlplacerede, hvorfor man bør gennemse resten af pakken, hvis en given liste ikke befinder sig, hvor den burde. Salgslisterne for salgsbureau B, hvorfra man på samtlige har afrevet regulativet, findes ikke ordnede efter katalognummer, som for de flestes vedkommende end ikke står angivet, men efter et fortløbende nummersystem, der er angivet med blå blyant i øverste venstre hjørne, og som må henvise til nogle ikke-bevarede oversigtsfortegnelser. Man er derfor, for salgsbureau B's vedkommende, henvist til at bladere alle salgslister igennem. Salgslisterne for salgsbureau C findes ikke bevarede.

En potentiel køber havde to muligheder for at købe en falbudt udstillingsgenstand. Enten kunne han foretage handlen gennem salgsbureauet, eller han kunne lave en underhåndshandel med

udstilleren uden om salgsbureauets medvirken. I det førstnævnte tilfælde skulle køberen straks indbetale mindst 20 % af salgsprisen til salgsbureauet – oftest blev hele beløbet dog betalt med det samme – hvorefter han fik udleveret en kvittering på, at den pågældende udstillingsgenstand nu tilhørte ham. Ved denne købeform blev handlen straks indført i det pågældende salgsbureaus dertil indrettede *protokol over skete salg* (i Daisy registreret som f.eks. *Skete salg ved salgsbureau A*), hvori man kan finde møjsommeligt indførte oplysninger om handlens dato, udstillerens navn, bopæl og katalognummer, udstillingsgenstandens art, dens løbenummer på udstillerens indleverede salgsliste, dens salgspris, hvorvidt betalingen blev foretaget ved afdrag, hvorvidt betalingen eller dele heraf blev foretaget ved tombolagevinster samt disses litra- og løbenumre, og længst ude til venstre køberens kvitteringsnummer. Så snart handlen var gennemført, blev den solgte genstand mærket med et nummereret salgsmærke, hvorpå der stod ”Solgt ved Salgsbureauet” eller på forlangende ”Solgt gennem Salgsbureauet til N.N.”, og salgsmærkenummeret indførtes ligeledes i protokollen over skete salg.

Hvis køberen derimod foretog handlen uden om salgsbureauet, og hvis den pågældende udstiller havde givet salgsbureauet tilsagn om dets medvirken, var udstilleren forpligtet til straks at anmelde underhåndssalg til salgsbureauet, der følgelig indskrev handlen i *protokollen over anmeldte salg* (i Daisy registreret som f.eks. *Anmeldte salg ved salgsbureau A*). Denne protokol var ikke så fyldestgørende som protokollen over salgsbureauets salg og indeholdt blot dato for handlen, udstillerens katalognummer, navn og bopæl, genstandens art, dens pris, salgsbureauets provision (ovennævnte 5 % eller 2 % af salgsprisen), samt nummeret/numrene på de(t) salgsmærke(r), som underhåndshandlerne blev forsynet med, og hvorpå der blot stod ”Solgt” eller ”Solgt til N.N.”.

Sideløbende med disse to protokoltyper førte hvert salgsbureau desuden en *hovedbog*, hvori begge handelsformer blev ordnet side om side efter udstiller. Første gang salgsbureauet solgte en genstand eller fik underretning om et underhåndssalg, blev den pågældende udstiller tildelt en dobbeltside i hovedbogen, hvorpå alle fremtidige salg af og for udstilleren tillige indførtes. Udstillerens navn og bopæl blev sirligt anført øverst på dobbeltsiden, og for hver solgt udstillingsgenstand anførtes – foruden udstillerens sektions- og katalognummer – en beskrivelse af samme, dens løbenummer på salgslisten, dato for handlen, det tildelte salgsmærkenummer, salgsprisen samt udførlige betalingsoplysninger. Der findes ingen registre til hovedbøgerne, hvorfor man i princippet må gennembladre hele hovedbogen i søgningen efter en bestemt udstiller. Hovedbogens eneste systematik er, at hver udstillers første salg, uagtet handelsform, optræder i kronologisk rækkefølge, således at man, hvis man fra protokollen over skete salg eller protokollen over anmeldte salg kender til udstillerens første salg, forholdsvis hurtigt kan indkredse udstillerens side i hovedbogen ved at se på datoen for første salg. Det vil dog i praksis være hurtigere blot at gennemgå hovedbogen i stedet for at gennemtrawle de hundredvis af handler i salgsprotokollerne.

For at forhindre at udstillingsområdet efterhånden skulle udvandes for udstillingsgenstande, kunne køberne først afhente sine købte genstande tidligst tre dage efter udstillingens slutdato. Køberen skulle da henvende sig i udstillingsbureauet og mod forevisning og aflevering af ovennævnte kvittering kunne få den købte udstillingsgenstand udleveret. For de gennem salgsbureauerne skete handler blev udleveringen noteret i protokollen over skete salg. Hvis en solgt genstand endnu ikke var afhentet tre uger efter udstillingens afslutning, tilfaldt den udstillingen til senere bortsalg på auktionen, og køberen mistede sit krav på den samt på den betaling, han indtil da havde præsteret. De indleverede *kvitteringer* (i Daisy registreret som *Kvitteringer for solgte genstande*) for de gennem salgsbureauerne foretagne handler blev herefter ordnede efter udstiller, således at alle kvitteringer fra salg for en given udstiller blev samlet, indfoldet i hinanden og holdt sammen med en strik. Herefter tildeltes hvert bundt kvitteringer et løbenummer, der således blev unikt for hver udstiller, og efter hvilket kvitteringsbundterne findes ordnede i tilnærmelsesvis kronologisk rækkefølge. Det er uvist, hvilken fortegnelse disse løbenumre henviser til – underligt

nok er det ikke til hovedbogens sidetal, hvilket ellers ville være oplagt. Antageligt har de henvist til en art udleveringsliste, som efterfølgende er blevet kasseret eller bortkommet. Det kan derfor være et tidskrævende arbejde at finde frem til kvitteringerne for en bestemt udstillers afhændede genstande, især fordi hvert bundt kun i nogle tilfælde er forsynede med direkte referencer til udstilleren. I nogle tilfælde er udstillerens navn noteret sammen med løbenummeret uden på kvitteringsbundet, og i enkelte andre tilfælde findes udstillerens katalognummer noteret i toppen af selve kvitteringen. I øverste højre hjørne af hver kvittering findes et unikt kvitteringsnummer, der tillige findes indført i salgsbureauets protokol over skete salg, og hvorefter det vil være muligt ved et opslag i denne protokol at finde frem til den pågældende udstiller. Ud over kvitteringsnummer og undertiden udstillers navn og/eller katalognummer indeholder kvitteringerne et par oplysninger om den købte genstand, dens salgspris, dato for handlen, hvor meget der blev betalt med det samme, salgsbureauets underskrift, og evt. hvornår resten af salgsprisen er betalt ledsaget af kassererkontorets underskrift. Mens disse oplysninger også kan findes i hovedbogen, er kvitteringernes eneste unikke bidrag, at der undertiden på kvitteringens bagside er noteret ”Anvist” efterfulgt af en dato i oktober 1888, hvilket er en angivelse af, hvornår køberen fik den købte genstand udleveret.

Beklageligvis oplyser arkivalierne således intet om køberne, der ikke var videre interessante for salgsbureauet, hvis primære funktion var at holde styr på de mange udstillere og deres hundredvis af falbudte udstillingsgenstande.

Man skal være opmærksom på, at ikke alle arkivalier i salgsbureauernes arkiv har med salg af udstillingsgenstande at gøre. Foruden den tilbagevendende arkivserie *udgiftsbegæringer*, der primært har med salgsbureauets drift at gøre, afspejler arkivet desuden salgsbureauets funktion som stedværende salgsorgan af udstillingens officielle skrifter og lign. Disse solgtes ved de såkaldte salgsborde, af hvilke der i løbet af udstillingen blev oprettet otte rundt omkring på udstillingsterrænet. I *kassebog for salgsbordene* vil man kunne følge det daglige salg ved hvert salgsbord af kataloger, den officielle fører,⁴² mindeblade, diverse kort, fotografier, festskrifter og andre i anledning af udstillingen udgivne småtryk.

Bureauets arkivalier

Ud over arkivalier vedrørende abonnementer indeholder bureauets arkiv stor variation i sine arkivserier. Først og fremmest udgjorde bureauet et samlende led i forhold til både intern og ekstern korrespondance, hvilket har afstedkommet forholdsvis materialetunge arkivæsker med hhv. indkomne og udgående skrivelser. Bureauchefen blev som nævnt ansat i februar 1886, hvor de første skrivelser begynder at dukke op, men fra august/september samme år må man have begyndt at avertere efter arbejdskraft, for herefter strømmede det dagligt ind med jobansøgninger om al mulig slags arbejde, lige fra bogholderi over nattevagt til forefaldende arbejde. Hver modtaget skrivelse blev indført i *brevjournalen*, som befinder sig forrest i arkivserien *Indkomne skrivelser*.⁴³ I brevjournalen blev hver indkommen skrivelse noteret med dato, afsender, indhold og et unikt løbenummer, som skrivelserne efterfølgende blev ordnede efter. Al udgående korrespondance er at finde i de seks dertil indrettede journaler, som befinder sig forrest i pakken med udstillingsbureauets 14 *kopibøger* (i Daisy registreret som *Fortegnelse over udgåede skrivelser og kopibøger*). Ligesom i brevjournalerne over indkommen korrespondance er de udgående skrivelser tildelt et løbenummer, der tillige er anført på den side i kopibogen, hvor skrivelsens fulde ordlyd er gengivet. Der er dog sjældent meget at hente i forhold til den enkelte udstiller i bureauets korrespondance. Oftest henvendte udstilleren sig direkte til sektionensudvalgene, mens bureauets korrespondance for det

meste ses at være med udstillingens andre afdelinger, med arbejdsansøgere og med folk, der stod i et eller andet ansættelsesforhold til udstillingen.

Dertil ses bureauet at have fungeret som bogholderi. I *journalen* – der altså er forskellig fra ovennævnte brevjournaler, som ikke er separat registrerede i Daisy – findes minutiøst beskrevet de utallige ind- og udbetalingsposter, som bogholderiet dagligt skulle varetage. Posterne blev indført kronologisk og angivet med dato for indgivelsen og en udførlig beskrivelse. Fra journalen blev udgiften eller indtægten indskrevet under den rette konto i *hovedbogen*, hvori de utallige konti stod opførte i den rækkefølge, de var blevet oprettet. Hver konto strakte sig over en dobbeltside og var i overensstemmelse med princippet om dobbelt bogholderi forsynet med en debetside til venstre og en kreditside til højre. Øverst på siden stod kontonavnet, og de forskellige posteringer stod opførte efter dato med sidetallet fra journalen, beskrivelse samt pengebeløb på den vedkommende side af dobbeltsiden. Man sørgede for at adskille kontiene med et antal blanke sider, men det hændte ofte, at posteringerne på en konto oversteg, hvad der var plads til inden næste konto, hvorfor man var nødt til at fortsætte kontoen på den næste blanke side i hovedbogen. I sådanne tilfælde, hvor kontiene kan være ført over tre-fire forskellige steder i hovedbogen, vil der være en henvisning nederst på sidste side med oplysninger om, hvor kontoen fortsætter. Man skal være opmærksom på, at der til såvel hovedbog som journal blev ført registre. Hvor *registret til hovedbogen* er fyldestgørende og let anvendeligt med referencer til, hvor en given konto første gang er indført, er *journalregistret* mangelfuldt og tilsyneladende ført efter forskellige principper, der reelt gør det ubrugeligt.

De fleste indtægts- eller udgiftsbegæringer var fra eller til fælles- eller sektionsudvalgene og dermed ganske uinteressante ift. udstillerne – på to konti nær. Den ene er *kontoen for dyrskuet*, hvortil udstillerne i dyrskuet (sektion 8) – for at begrænse udeblivelsen af anmeldte dyr – sammen med anmeldelsesblanketten skulle indsende et depositum på 10 kr. for hver hest, 5 kr. for hvert stk. hornkvæg og 2 kr. for hvert får, som de vordende udstillere ønskede medtagne i skuet. Disse indbetalinger, som sammen med anmeldelserne skulle være indløbne senest d. 15. marts 1888, er udførligt indført først i journalen og dernæst på kreditsiden i konto for dyrskuet i hovedbogen.

Den anden konto af speciel interesse er *kontoen for borde, montrer og skabe*. Som nævnt kunne man som udstiller købe billige udstillingsfaciliteter i form af borde, montrer og skabe til sine udstillingsgenstande, hvis blot man anførte dette på anmeldelsesblanketten. Prisen for disse fordringer blev indsat på den dertil oprettede konto, som man ganske vist i sidste ende fandt ud af gav underskud, fordi man havde solgt faciliteterne for billigt. Ligeledes blev indbetalingerne til denne konto først angivet i journalen og derpå ført til protokols i hovedbogen – begge steder med udførlig angivelse af udstiller og de meget ulige beløb, der varierede fra lige over 1 kr. til over 100 kr. Til hverken konto for dyrskue eller konto for borde, montrer og skabe findes indgange, og man må se sig henvist til at gennemgå de – især for sidstnævnte kontos vedkommende – lange lister af udstillere for at finde en pågældende. Dog findes for sektion 2's vedkommende særlige arkivalier. I arkivæsken med benævnelsen *Konto for borde, montrer og skabe* findes foruden indtægtsbegæringerne fyldige fortegnelser over, hvilke udstillere i industrisektionen, som havde bestilt udstillingsfaciliteter. Fortegnelserne er ført sideløbende og oplister dels udstillerne efter indbetalingsdato – dvs. et udtog af hovedbogen – dels udstillerne efter gruppenummer (løbenumrene refererer til de i *Grupperegister* tildelte løbenumre), og dels efter bestillingstype (bord langs væg, skab med 1 dør, skab med 3 døre, etc.).

Ud over korrespondance og bogholderi rummer udstillingsbureauets arkiv enkelte arkivserier vedrørende de ansatte. Som sagt vedrørte en stor del af korrespondancen arbejdsansøgninger, hvoraf de, der ansøgte om bud- eller vagtmandsplads, blev indskrevet i bureauets *Bog over ansøgninger til bud- og vagtmandsplads*, som er ført alfabetisk med reference til ansøgningens løbenummer i brevjournalen over indkomne skrivelser. Af særlig vigtighed for bureau og udstillere var vægterne

(nattevagter), der patruljerede på maskinafdelingens terræn om natten. Der var ansat i alt fem vægtere, der hver havde sin *vægterkontrolbog*, og som alle var hyret i perioden april-oktober/november, hvor de blev afskediget. Som et kuriosum er disse fem vægterkontrolbøger bevarede og indeholder indklitrerede tidsregistreringskuponer for samtlige timer, kontrolbogens ihændevarer var til stede som vægter. Efter hver vagt blev der i *meldingsbogen* noteret, hvorvidt noget var i uorden, skulle forbedres, om uret ikke gik tilfredsstillende, etc. Desuden findes bevaret *lister over udbetalt løn og kvitteringer for modtaget løn* (indeholder også kvitteringer for betaling af materiel).

Endelig findes en mængde af mindre interessante arkivserier, som dels beskæftiger sig med det overordnede regnskab (f.eks. *regnskabsjournal*, *kassebog*, *revisionsbemærkninger til regnskaberne* og *bog over anvisninger på Landmandsbanken*), herunder diverse pakker med udgiftsbegæringer (f.eks. *diverse udgiftsbilag*, *diverse konti* og *udgiftsbilag*, *mærket Bureauet*), og overordnet vedr. entré (f.eks. *indtægtsbog for tælleapparaterne*, *kontrolbog for tælleapparaterne*, *bilag vedr. konto for entre*, *salg af abonnementskort* og *opgørelse over salg af billetter og abonnementskort*), som hver især er anvendelige i studiet af udstillingens opbygning, økonomi og drift, men som intet kan bidrage med i forhold til udstillerskare og publikum.

Korrespondancen med udlandet findes gennemgået under afsnittet ”Arkivalier vedr. de udenlandske udstillere” herunder.

Udstillingskomiteens og de øvrige fællesudvalgs arkivalier

Fælles for denne gruppe er, at disse instansers arkivalier kun i sjælden grad er interessante i forhold til den enkelte udstiller. For det meste indeholder de internt anvendte *forhandlingsprotokoller*, *ind- og udgående skrivelser*, *regnskabsbøger*, *udgiftsbegæringer* og *-bilag*, som hver især har fungeret som led i den bureaukratiske trafik ad udstillingens interne kanaler og følgelig kun er interessante i studiet af udstillingens tilrettelæggelse, opbygning og ledelsesmæssige gennemførelse. Kun i sjældne tilfælde er de kommet i direkte berøring med den enkelte udstiller.

Forretningsudvalget behandlede og afgjorde alle de sager vedr. udstillingen, som faldt uden for de øvrige fællesudvalgs områder. Det vedtog reglementer, klassifikationer, anmeldelsesblanketter og budget. *Finansudvalget* påså, at det vedtagne budget ikke blev overskredet, gjorde forslag til ordningen af bogholderiet, forestod at hæve og kvittere for statens og kommunens tilskud til udstillingen, samt reviderede udstillingens endelige regnskab. *Byggeudvalget* forestod alt vedr. de af forretningsudvalgets bestemte bygningsopførslers, herunder planudformning til godkendelse, løbende tilsyn, vedligeholdelse og senere nedrivning. *Udlejningsudvalget* besørgede samtlige udsalgslokaler, beværtninger, forlystelser m.m. uden for Tivoli.⁴⁴ Udvalgenes arkiver afspejler følgelig denne virksomhedsfordeling.

Arkivalier vedr. de udenlandske udstillere

Norge og Sverige var naturlige udstillere i en nordisk udstilling, men arkivalierne fra den norske og svenske tilrettelæggelse af deres deltagelse findes ikke i Industriforeningens arkiv. Dette bunder hovedsagligt i, at de norske og svenske regeringer på dansk foranledning havde foranstaltet oprettelse af hhv. en norsk og en svensk udstillingskomite, der varetog tilrettelæggelse af deres respektive deltagelse, herunder indbydelse af og korrespondance med norske og svenske udstillere.⁴⁵ I Industriforeningens arkiv findes derfor næsten kun i 1888-udstillingens bureaus arkiv arkivæsker med korrespondance med og kopibøger over udgående skrivelser til hhv. den norske og

den svenske udstillingskomite. Kun i enkelte tilfælde har de norske og svenske udstillere omgået deres respektive udstillingskomiteer og skrevet direkte til det danske udstillingsbureau, der som oftest besvarede med en henvisning til vedkommende udstillingskomite. At de norske og svenske anmeldelsesarkivalier og oplysningsskemaer imidlertid befinder sig i det danske arkiv, skyldes, at bureauet havde brug for disse i tilrettelæggelsen af udstillingen, herunder udfærdigelsen af katalogerne og afsættelsen af plads til norske og svenske udstillere. Oprindeligt har de norske og svenske udstillere skullet indsende anmeldelsesblanket og oplysningsskema til hhv. den norske og svenske udstillingskomite, som dernæst har videresendt dem til bureauet.

Der er imidlertid endnu mindre at hente for de 399 ikke-nordiske udstillere i sekt. 1, til dels fordi disse ikke var underlagt bedømmelse, og de derfor ikke skulle indsende noget oplysningsskema. Ligesom for Norge og Sveriges vedkommende blev der i de fremmede nationers regi nedsat udstillingskomiteer, der varetog deltagelsen af udstillere fra de respektive nationer,

Udstillingsterrænets "hovedgade", set fra luftbroen over Ny Vestergades Forlængelse (jf. oversigtskort). T.h. ses hovedbygningen med kuplen ragende op bagerst, og lige foran denne knejser den imponerende russiske portal, som markerede indgangen til den russiske udstilling. Bag ved den russiske anes den noget mindre franske portal. Begge portaler blev med stor succes opført i overensstemmelse med hjemlandets traditionelle byggekunst. For enden af hovedgaden skimtes husflidsbondegården, og lige t.v. herfor kopien af den hvide fæstningslignende indgang til Gl. Carlsberg i Valby. På venstre side af hovedgaden ses først og fremmest kopien af Nikolaj Kirkes tårn og herunder forskellige privat opførte udstillingsbygninger: bl.a. Betlehemskiosken, Galle & Jessens chokoladeudsalg og Marstrands brødudsalg. Bygningerne, som fotografen står imellem, og som anes på hver side i forgrunden, er blomsterpavillonerne. Efter øjeblikksfotografi af Juncker-Jensen. Fra Illustreret Tidende, bd. 29, nr. 53 (30. september 1888), s. 641.

således at den danske udstillingskomite eller udstillingsbureauet intet havde med de ikke-nordiske udstillere at gøre. Som ovenfor nævnt kom de ikke-nordiske udstilleres deltagelse først i stand på et relativt sent tidspunkt, hvorfor den til dem reserverede sekt. 1 (*fremmed kunstindustri*) ikke nåede at blive indlemmet i det almindelige udstillingskatalog. Tyskland var den sidste til at give tilsagn om deltagelse, hvilket skete blot syv uger før udstillingens åbningsdag, 28. marts 1888, og mens Frankrig, Rusland og Englands udstillinger stod klar ved åbningsdagen, åbnede den italienske først i juni, og den tyske først 7. juli. Af samme grund blev det separate katalog over sekt. 1 først færdigt i juli 1888 og fungerer i dag som den bedste indgang til udstillerne i fremmed kunstindustri.⁴⁶ Hæftet er opdelt nationsvis og herunder enten udstiller- eller emnevis, efter hvad der bedst lod sig gøre. Undtagen ved udenlandske museale udstillinger, hvor genstandenes art har krævet en yderligere beskrivelse med oprindelse og årstal, findes udstillernes genstande ikke videre beskrevet med andet end overordnede gruppebetegnelser, f.eks. ”Snedkerarbejde” eller ”Porcelæn”. Med mindre udstilleren satte sine genstande til salg gennem salgsbureauerne, som det f.eks. er tilfældet med pariseren S. Bings japanske samling af kunst og kunstindustri, haves ingen yderligere skildring af de udenlandske udstillingsgenstande.

Udstillingsarkivets øvrige materiale vedr. de ikke-nordiske udstillere begrænser sig til dels et par læg i diverse-afdelingens arkivæske *Diverse korrespondance II*, dels to pakker med hhv. indkomne skrivelser fra og kopibøger vedr. Italien, Frankrig, England, Tyskland og Rusland. Læggene i diverse-afdelingen omhandler korrespondance vedr. en i hygiejneudvalget truffet beslutning om at udfærdige erindringsdiplomer til sektionens udenlandske udstillere. Vedlagt som bilag til en af korrespondancens første skrivelser findes en ”Fortegnelse over Udenlandske Udstillere i Hygiejneafdelingen, for hvem der ønskes udstedt Erindringsdiplomer”, hvilken fortegnelses udstillerantal og beskrivelser ikke varierer nævneværdigt fra katalogets afsnit om hygiejnesektionens udenlandske udstillere.⁴⁷

Udstillingsbureauets korrespondance med de ikke-nordiske lande findes i to særdeles velordnede arkivæsker med hhv. indkomne skrivelser og kopibøger. Til hvert land blev der ført særskilte brevjournaler både over indkomne skrivelser og over udgåede. I brevjournalerne er foruden dato for modtagelse/afsendelse anført afsender/modtager, en fyldig beskrivelse af sagens kerne, samt det løbenummer, som gør det muligt enten at finde frem til den originale indkomne skrivelse eller frem til gengivelsen af den udgåede skrivelse i den tilhørende kopibog. Skrivelserne omhandler som oftest tilrettelæggelsen og logistikken af de respektive landes udstillinger og kun i mindre grad de enkelte udstillere. Dog kan man være heldig at støde på udstillernes fragtdokumenter,⁴⁸ som afleveredes til bureauet til refusion, samt for Ruslands vedkommende en fyldig liste over udstillere.

Øvrige arkivalier vedr. de ikke-nordiske udstillere vil – hvis de er bevarede – være at finde i arkiverne for de udenlandske myndigheder, institutioner og foreninger, som spillede en rolle i dannelsen af de ikke-nordiske udstillingskomiteer. Nærværende artikel går ikke nærmere ind herpå.

De temporære udstillinger

Delvis undtaget fra ovenstående gennemgang er arkivalierne fra udstillingens adskillige temporære særudstillinger: bl.a. fem vekslende smørudstillinger (strakte sig over perioden 15. juni til 15. august), rosen- og jordbærudstillingen (17.-21. juli), smør- og osteudstillingen (18.-22. juli), hundeudstillingen (28.-30. juli), biavludstillingen (29.-31. august), fjerkræudstillingen (3.-6. august), havebrugets septemberudstilling (1.-30. september) og rodfrugtudstillingen (22.-30. september). Dertil kom de midlertidige dyrskuer i sektion 8 (*husdyrbrug*) – dyrskuer for hhv. slagtekvæg (29.-31. maj) og avlsdyr (18.-22. juli) – hvilke to vil blive udeladt af denne

gennemgang, da de sammen med den permanente udstilling af malkekvæg og brugsheste indgik som selvstændigt sektionsnummer i klassifikationen over udstillingens permanente afdelinger, og hvis arkiver derfor skal findes der.

Fælles for de øvrige temporære udstillinger er, at arkivalierne fra dem beklageligvis kun i lidet omfang er bevarede. Det største materiale er bevaret fra biavlsudstillingen, hvorfra der både findes anmeldelsesblanketter og anmeldelsesprotokol med separat register, hvilke er samlet i et selvstændigt underordnet arkiv. Selvom der beviseligt har fandtes anmeldelsesarkivalier og i nogle tilfælde oplysningsskemaer for de fleste af særudstillingerne,⁴⁹ findes disse ikke bevarede i arkivet. For særudstillingernes vedkommende er den bedste kilde derfor de utallige småtryk og artikler, som blev udgivet i forbindelse med udstillingerne. Først og fremmest komiteens egne specialkataloger⁵⁰ og dernæst de talrige tidsskriftartikler, som for f.eks. de temporære havebrugsudstillinger vedkommende vil være at finde i *Gartner-Tidende*, og for de temporære mælkeriudstillinger vedkommende i *Ugeskrift for Landmænd*, *Vort Landbrug* og *Landmandsblade*.

Danselærerinden, amatørarkæologen og deкупøren Augusta Zangenberg

Artiklens sidste del vender tilbage til Augusta Zangenberg, deкупøren fra Thisted, for selvom hun kun udstillede fire genstande, og til trods for at hun ikke var videre meddelssom på de blanketter og skemaer, hun indsendte til udstillingen, er hun som følge af sin korrespondance med udstillingsbureauet og sin hyppige benyttelse af udstillingens til rådighed stillede faciliteter rigt repræsenteret i kildematerialet og dermed interessant i arkivalisk sammenhæng. Hendes tilstedeværelse i og vandring gennem de forskellige arkivalietyper vil i det følgende blive opridset, dels til illustration af udstillingens undertiden udviklede forretningsgang, dels som et eksempel på at portrættet af udstilleren og udstillingsstanden ikke kun skabes gennem én kildetype, f.eks. vedkommendes oplysningsskema, men i samspil mellem adskillige arkivserier.

Zangenbergs repræsentation i arkivet

Første spor af Augusta Zangenberg i udstillingens arkiv er hendes to (første) anmeldelsesblanketter af 24. september 1887, ledsaget af et brev, hvori hun rådspurgte bureauet om de montrer, hun havde erfaret, man som udstiller kunne leje: kunne hun vente med at træffe endelig beslutning om beskyttelse af sine genstande, der var udførte i tyndt finer, i montre, når genstandene blev afsendt til udstillingen?⁵¹ Bureauet besvarede brevet tre dage senere, men i stedet for at besvare Zangenbergs spørgsmål om tidsfrist, skrev man blot, at ”det maa overlades til Dem selv at bestemme, hvorvidt de af Dem anmeldte Gjenstande bør udstilles i Montre eller paa anden Maade.”⁵² Augusta Zangenberg besluttede at benytte montre og indsendte derfor to nye anmeldelsesblanketter af 29. september 1887⁵³ som erstatning for de to første, der således blev ugyldiggjort.⁵⁴ Efter modtagelsen blev både første og andet sæt anmeldelsesblanketter indført i bureauets interne anmeldelsesprotokol og grupperegister, hvor Zangenberg første gang tildeltes numrene hhv. 480 og 99⁵⁵ og anden gang hhv. 1120 og 2⁵⁶ – den første anmeldelse blev efterfølgende markeret som udslettet med henvisning til anden anmeldelses løbenumre. I grupperegistret blev hun opført i 2. sektions – industrisektionens – gruppe 5 (*arbejder i træ, horn og ben m.m.*).

Zangenbergs andet sæt anmeldelsesblanketter blev ligesom det første ledsaget af et brev, hvoraf det i overensstemmelse med § 13 i *Almindeligt Reglement* fremgik, at halvdelen af indbetalingen for montren (hun havde bestilt et bord med en skrå montre beregnet til at stå op ad væggen) på 9 kr. 63 øre var medsendt anmeldelsen.⁵⁷ Indbetalingen blev indført i bureauets

journal,⁵⁸ efter hvilken bureauchefen et par dage senere udstedte en indtægtsbegæring til kassereren, hvilken indtægtsbegæring samlede indbetalingerne fra i alt 53 udstillere.⁵⁹ Iht. indtægtsbegæringen blev hver indbetaling indført på vedkommende konto i bureauets hovedbog, hvori Augusta Zangenbergs beløb på 9 kr. 63 øre blev registreret på kreditsiden af kontoen ”Borde, Montre og Skabe”: ”September, 30. [indbetaling], 31. [side i journalen]: Betalt af Frk. A. Zangerberg Aarhus 9.63”.⁶⁰ De samme oplysninger er at finde for hendes indbetaling af anden halvdel af beløbet 11. maj 1888.⁶¹ Endeligt udarbejdede sektionsudvalget for 2. sektion oversigtslister vedr. udstillernes bestillinger af borde, montere og skabe. I en gruppevist ordnet liste står Zangerberg med et bord på 3 fod i længden med montre, følgelig også i listen ”Bord langs Væg med Montere” og endelig i et samlet register.⁶²

Sammen med bekræftelsen på deltagelsesansøgningen havde bureauet medsendt et oplysningsskema, hvilket Zangerberg returnerede i udfyldt stand 2. januar 1888. Eftersom hun hverken havde eller repræsenterede et firma, benyttede sig af maskinel drivkraft eller kunne anføre eksportsfære, er oplysningerne sparsomme og indskrænker sig til en beskrivelse af hendes udstillingsgenstande.⁶³ Fire måneder senere, 16. maj, indsendte hun sine genstande ledsaget af tre enslydende følgelister ligeledes forsynet med beskrivelse af genstandene,⁶⁴ og en uge efter udstillingens åbningsdag, 25. maj, indgav hun sin salgsliste til udstillingens salgsbureau, dvs. en fortrykt liste over, hvilke af hendes udstillingsgenstande, hun ønskede sat til salg til hvilken pris.⁶⁵ Hun nåede imidlertid ikke at have sine genstande til salg særligt længe, før hun meldte, at første og – skulle det senere vise sig – eneste salg var blevet gjort underhånden.⁶⁶ Zangerberg blev derfor tildelt en side i salgsbureauets hovedbog med oplysninger om salget af en salonskabslåge til 100 kr. og hendes efterfølgende indbetalte provision på 5 % 29. november 1888.⁶⁷

Da dommergrupperne bedømte udstillingsgenstandene i midten af juni 1888, fik Augusta Zangenbergs stand bedømmelsen $3\frac{3}{4}$ ud fra en sekstrinskala, hvilket udløste prisbelønningen hædrende omtale.⁶⁸ Dommergruppernes prisbelønninger blev indstillet til dommerforsamlingen, der endeligt vedtog prisbelønningerne. Augusta Zangerberg, danselærerinden og amatørarkæologen fra Thisted, som aldrig før havde udstillet,⁶⁹ optræder derfor i hæftet med prisbelønnede udstillere, som blev udgivet i kølvandet på bedømmelsen: ”576 **Augusta Zangerberg**, Frøken, Nørre Sundby, for Dekupørarbejde.”⁷⁰

Zangenbergs udstillingsstand

Zangenbergs udstillingsstand undergik flere forandringer under forberedelsesprocessen. Mens hun i første anmeldelsesblanket blot anførte sine genstande under samlebetegnelsen ”Forskjellige Decoupeur- (Indlagte) Arbejder efter nærmere Specifikation”, blev de i anden anmeldelse udførligt og særskilt beskrevet:

Forskjellige Decoupeur- (Indlagte) Arbejder bestaaende af

- 1) Et Juvelskrin af Ibenholdt rigt indlagt med Pæretræ, 10 Tommer høj, 15 Tommer lang og 10 Tommer bred.
- 2) Pladen til et lille 6 kantet Bord.
- 3) En Hjørnehylde.
- 4) En Ramme til et Kabinetsbillede.
- 5) Forskjellige Plader med Decoupeurarbejde.

Samme præsentation går igen i oplysningsskemaet godt to måneder senere. På bagsiden, der var tiltænkt dels en beskrivelse af udstillingsgenstandene, dels vejledende oplysninger til evt. indlemmelse i kataloget, fandt Augusta Zangenberg anledning til følgende fyldige beskrivelse:

Decoupeur- (Indlagte) Arbejder af Frøken Augusta Zangenberg, bestaaer af 1. 1 Juvelskrin af Ibenholt og Pæretræ. 2. Pladen til et lille sexkantet Bord. 3. En Hjørnehylde. 4. En Ramme til et Kabinet^s Billede. 5. Forskjellige Plader med Decoupeur Arbejde, blandt disse et Endestykke til Juvelskrinet, hvor de udsavede Stykker ere anbragte paa en større Tegning for at vise hvormange smaa bitte Stykker Arbejdet bestaaer af. Alle Arbejderne ere savede med en lille Løvsav. Afdøde Decoupeur og Snedker C. Rønne i Kjøbenhavn har vist mig fremgangs Maaden ved Skyggebrændingen paa Træet, hvilket er al den Undervisning jeg har faaet. Juvelskrinet vil blive „en Jubilæums Gave til Hendes Majestæt Dronning Louise”.

Hun havde sandsynligvis helst set, at det meste af, om ikke hele, teksten blev indlemmet i udstillingskataloget, men dertil var der langt for mange udstillere. Under katalognummeret 576 måtte hun i stedet nøjes med den kortfattede beskrivelse ”Dekupør-Arbejder”.⁷¹ Dette skulle imidlertid vise sig heldigt, for da Zangenberg indsendte genstandene og indgav sin salgsliste midt i maj, havde den oprindelige vision med juvelskrin, bordplade, hjørnehylde, kabinetsbilledramme og ”forskellige plader” undergået en række væsentlige ændringer:

1 Kolli, nemlig 1 Kasse [...] indeholdende:

1. En Plade med Decoupeurarbejde bestemt til Døren paa et Salongskab.
2. Pladen til en Hjørnehylde.
3. 2 smaa Plader med Decoupeurarbejde hvoraf den ene er anbragt i en Glaskasse for at vise fremgangsmaaden ved Arbejdet.

Kun to numre går igen i hhv. anmeldelsesblanket/oplysningsskema og følgeliste, nemlig hjørnehylde og de uspecificerede ”plader”, hvoraf den ene brugtes som et illustrativt indslag. Beklageligvis var både juvelskrinet, som var tiltænkt dronning Louise, bordpladen og kabinetsbilledrammen taget af udstillingsstanden, der i stedet indeholdt omtale af en skabsdør.

Afrunding: Adskillige løbenummersystemer

Det ses således, hvordan Zangenberg gennem bureauets og udvalgenes forskellige arbejdsfaser tildelte flere forskellige løbenumre. Indledningsvis fik hendes første anmeldelse løbenummeret 480 i anmeldelsesprotokollen og følgelig nr. 99 (i gr. 5) i grupperegistret (protokoltype unik for sektion 2), og den anden anmeldelse løbenummeret 1120 i anmeldelsesprotokollen og nr. 2 (i gr. 5) i grupperegistret. Anmeldelsesarkivalierne, dvs. anmeldelsesblanketter og anmeldelsesprotokol, blev ordnede efter anmeldelsesnummeret, men blanketterne blev tillige påskrevet grupperegisternummeret, hvilket muliggjorde konvertering fra anmeldelses- til gruppenummer og omvendt.

Grupperegisternummeret – udtryk for den interne udlicitering af udstillerne i undergruppekategorier – er referencepunktet i sektionens interne lister, f.eks. optællingerne over udstilleres bestillinger af borde, montere og skabe, men også i følgelisterne, som dermed kom til at stå i referenceforbindelse med grupperegistret snarere end med katalognumrene. For industrisektionens vedkommende lader anmeldelsesarkivaliernes løbenumre til kun at fungere som indledende bureaukratiske systemer, ud fra hvilke sektionens udvalg kunne skelne sektionens enorme antal anmeldte udstillere fra hinanden, og dermed har anmeldelsessystemet udspillet sin rolle, da

grupperegistret var udfærdiget.⁷² Eftersom det ikke var nødvendigt at udarbejde grupperegistre for de øvrige sektioner, har anmeldelsesarkivalierens løbenummersystem her antageligt fungeret som internt registersystem helt indtil katalogernes udfærdigelse.

Til udstillingens bureaukratiske ansigt udadtil var det naturligt, at udstillerskaren blev ordnet efter udstillingsemne snarere end efter udstiller som i de interne systemer, hvorfor *kataloget* blev udarbejdet. Kataloget, der overskred udstillingens interne grænser ved at blive tilgængeliggjort for publikum og offentlighed, blev fælles referencepunkt for udstillingens bureaukratiske organer og omverdenen. Med kataloget fik Augusta Zangenberg derfor et nyt løbenummer, nr. 576, som også salgsbureauerne (salgsliste, hovedbog for salgsbureau, protokoller over hhv. anmeldte og skete salg), der også skulle benyttes af det købende publikum, og bedømmelsesinstanser, herunder dommergrupper og dommerforsamling, navigerede efter.

Sidst, men ikke mindst, indgik Zangenberg i en række uafhængige, interne nummereringssystemer. Først og fremmest i de løbenummereringssystemer, som var produktet af bureauets korrespondance (f.eks. får hendes skrivelse af 24. september 1887 løbenummeret 421 blandt de indkomne skrivelser, og bureauets svar nr. 359 blandt de udgående skrivelser). Dertil i bureauets bogholderi (journal, hovedbog, indtægtsbegæring), hvor det ikke er unikke løbenumre, men faktorer som sidetal og datoer, der fungerer som referencepunkter, samt i salgsbureauernes salgsmærkesystem, hvor Zangenbergs salg fik mærket 31. Endelig kunne hun eller hendes eventuelle medhjælpere have indgået i en af abonnementsprotokollernes nummereringssystemer, hvis ikke hendes *kupon* findes i sektionens arkiv.⁷³ Havde hun ført korrespondance med sektionens udvalg, ville brevene til og fra hende være indført i brevjournalernes løbenummersystemer.

Mens publikum og offentlighed kun kendte til og refererede til katalogernes løbenummersystemer, lå der for industrisektionens vedkommende yderligere to gennemførte ordningssystemer bag udstillerskaren i tilrettelæggelsesprocessen.

Arkivalierne fra Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888 fylder over halvdelen af den samlede mængde udstillingsarkivalier i Industriforeningens arkiv. En stor del af de øvrige såvel danske som udenlandske udstillinger, som Industriforeningen forestod eller formidlede kontakt til, er kun repræsenteret ved ganske få hyldemeter eller arkivpakker, hvilket gør 1888-udstillingens 15 hyldemeter enestående. Dog skal man være opmærksom på, at der i de øvrige udstillingsarkiver kan findes endog udmærket kildemateriale til belysning af de udstillende privatpersoner og virksomheder. F.eks. indeholder 1872-udstillingens arkiv oplysningsskemaer lignende de, der udmærker 1888-udstillingens arkiv, sågar med supplerende oplysninger om lønningsforhold.⁷⁴ I kombination med oplysningsskemaerne fra 1888-udstillingen ville disse skemaer f.eks. muliggøre studier i industrielle udviklinger over tid.⁷⁵

1888-udstillingens arkiv står med andre ord ikke alene i belysningen af udstillingernes udstillerklientel, selvom det ubetinget må regnes for et unikum i landskabet af udstillingsarkiver og et enestående kildemateriale til et bredt spektrum af historisk forskning fra brede erhvervs-, teknologi- og industrihistoriske studier over landbo- og socialhistoriske undersøgelser i f.eks. husflids-, landbrugs- og fiskerisektionerne til specifikke slægts-, personal- og virksomhedsstudier.

APPENDIKS: Udstillingens kategorier

Den permanente udstillings afsnits-, sektion- og gruppemæssige inddeling (efter udstillingskataloget) med angivelse af dommergrupper i kolonnen t.v. Kursiv markerer, at udstillingsdelen er foranstaltet af myndigheder eller i udstillingens eget regi.

Dommergruppe:	AFSNIT 1		
	Sektion 1: Fremmed kunstindustri	19	hudpleje, bade, legemsøvelser, skole, sygepleje, militær hygiejne)
	Japan		Gr. 4 (vandforsyning, fjernelse af spildevand og affald, belysning, hygiejne i fabrikker, ved kommunikationer, jordbund og atmosfære, m.m.)
	Tyskland		Desuden: <i>Københavns Kommunes udstilling</i>
	Frankrig		
	Rusland		
	England		
	Italien	20	Sektion 5: Undervisningsvæsen
	Kunstinstitutet i Budapest		Gr. A (tekniske skolers elevarbejder)
			Gr. B (andre skolers elevarbejder)
			Gr. C (skolerekvisitter, læremidler, videnskabelige apparater)
			Gr. D (skolemateriel, borde m.m., gymnastikapparater, sløjd)
			Gr. E (planer og modeller af skolebygninger)
			Gr. F (abnormskolen)
			AFSNIT 3
			Sektion 6: Landbrugets almindelige ordning samt historie
			<i>Udvalgets udstilling:</i>
		Gr. A (landbrugets almindelige ordning)	
		1 (månedernes middelvarme i Nordeuropa)	
		2 (forårets indrykning i Nordeuropa)	
		3 (efterårets indrykning i Nordeuropa)	
		4 (middelvarme og middelnedbør i Danmark 1861-85, for månedernes april til oktober)	
		5 (hartkornsfordelingen)	
		6 (det drænede areal i % af det benyttede areal)	
		7 (jordens benyttelse i 1881 i dyrket areal, eng, kær og moser samt hede, i % af det samlede areal)	
		8 (grafisk fremstilling af kreaturtællingerne 1838, 1861, 1866, 1871, 1876 og 1881)	
		9 (de 4 husdyrsklassers fordeling i Danmark, beregnet på 10 tdr. hartkorn)	
		10 (værdien af vor overskudsudførsel af korn og dyr samt dyriske produkter)	
		11 (værdien af de enkelte landbrugsprodukters overskudsudførsel)	
		12 (vore vigtigste landbrugsprodukters kunder)	
		Gr. B (den landbohistoriske udstilling)	
		1 (udskiftningskort og historiske billeder)	

II (modeller af gamle danske bøndergårde)
III (en historisk redskabssamling samt en samling af husmands- og håndredskaber)

- 21 Udstillernes udstilling:
Gr. 1 (redskaber til jordens behandling før såningen)
Gr. 2 (såning og jordens behandling efter såningen)
Gr. 3 (redskaber til afgrødens bjærgning)
Gr. 4 (redskaber til afgrødens behandling)
Gr. 5 (færdselsredskaber)
Gr. 6 (redskaber til dyrenes røgt og pleje)
Gr. 7 (redskaber til husbrug)
Gr. 8 (redskaber til hørrens beredning)
Gr. 9 (redskaber til tørvegravning)
Gr. 10 (redskaber til forskelligt brug)
Gr. 11 (minder fra de gamle bylags og bygillers tid)
Gr. 12 (modeller og tegninger)

Sektion 7: Landbrugsprodukter

- 22A-C Gr. 1 (råstoffer af landbruget)
a (plantefrembringelser)
÷ b (uld)
- 23 Gr. 2 (fabrikata og affaldsstoffer, der udelukkende eller hovedsagligt anvendes i langbruget)
a (foderstoffer)
b (gødningsstoffer)
c (strøelsematerialer)
- 24 Gr. 3 (videnskabelige hjælpemidler til landbrugets fremme, samt diverse)
a (modeller af landbrugsbygninger, redskaber og maskiner samt diverse)
b (videnskabelige samlinger af dyr, planter, mineralier og jordprøver)
c (apparater til frøanalyse)
d (landmålings- og nivelleringsapparater)
e (litterære hjælpemidler, såsom bøger, kort, tegninger o. lign.)
f (plantesygdomme)
g (sand- og vandkulturer)

Sektion 8: Husdyrbrug

Gr. A (malkekvæg)
Gr. B (brugsheste)

Sektion 9: Mælkeribrug

- 25 Gr. 1 (mælkeredskaber)
a (mælkecentrifuger med tilbehør samt kontrolapparater m.v.)
b (kollektive udstillinger)
c (mælketransportvogne)
d (mælkerivægte)
e (kærner, flødetønder og andet bødkerarbejde)
f (smørtruge, æltemaskiner og æltebrædder)

- g (ostepresser)
h (varme- og køleapparater)
i (vaskeapparater og pumper)
j (transportspande samt andet blikkenslager- og bødkerarbejde)
k (børstenbinderarbejde)
- 26 Gr. 2 (forskellige stoffer og materialer til mælkeribrug)
a (smørfarve, ostefarve og osteløbe)
b (salt)
c (fliser til mælkerigulve)
d (alenvare o. lign. til mælkeribrug)
- 27 Gr. 3 (videnskabelige hjælpemidler til mælkeribugets fremme m.m.)
a (kemiske og fysiske instrumenter til mælkeribrug m.m.)
b
c (tegninger, planer og regnskabsbøger til mælkeribrug samt mælkerilitteratur)
d (mælk og produkter af mælk i konserveret tilstand samt emballage til hermetisk pakning)

AFSNIT 4

- 28 Sektion 10: Havebrug
- Underafd. A** (levende planter)
Gr. 1 (nåletræer)
a (udplantede i friland)
b (indplantede i beholdere)
Gr. 2 (andre træagtige planter med vedvarende blade)
a (udplantede i friland)
b (indplantede i beholdere)
Gr. 3 (træer og buske med affaldende løv (i friland))
a (sirtræer og sirbuske)
b (roser)
c (frugttræer og frugtbuske)
Gr. 4 (gruppeplanter ordnede i bede eller opstillinger i det fri)
Gr. 5 (terrarium og akvarium)
- Underafd. B** (tørrede planter og plantedele)
Gr. 1 (samling af pressede planter)
Gr. 2 (tørrede blomster og blade)
Gr. 3 (tørre frø eller frugter)
- Underafd. C** (tilberedte urter, frugter og produkter deraf)
Gr. 1 (tilberedte urter og frugter)
Gr. 2 (produkter af sådanne)
- Underafd. D** (genstande henhørende under bygningsfaget)
Gr. 1 (kulturbygninger)
Gr. 2 (havebygninger)
Gr. 3 (havemøbler og haveornamentik)
- Underafd. E** (planer og tegninger)
- Underafd. F** (videnskabelige hjælpemidler til

havebrugets fremme)

Sektion 11: Skovbrug

- 29 Gr. A (fremstillinger og genstande, tjenlige til at belyse og anskueliggøre skovbruget og dets udvikling)
- 30 Gr. B (skovprodukter, frembragte i Danmark, Sverige og Norge, såvel utildannede som tildannede, til råmateriale for håndværk og industri)
- 31 Gr. C (redskaber og maskiner, benyttede ved skovbruget og ved tildannelsen af dets produkter)

Sektion 12: Fiskeri

- 32 **Gr. A** (fiskeriprodukter)
a-b (levende, sælgeværdige fisk, krebsdyr, østers osv. samt fersk fisk på is)
c (præserveret fisk; tørret, saltet, krydret, røget eller på anden måde tilvirket ved fødevarer)
d (hermetisk nedlagt fisk, krebsdyr, østers osv.)
e (tran og fiskeriprodukter, der ikke høre til andre klasser)
- 33 **Gr. B** (fiskeriredskaber)
a (net, våd, ruser m.v. af garn, vireværk, vidjer, osv.)
b (redskaber til krogfiskeri)
c (andre redskaber til fiskefangst samt al slags agn)
- 34 **Gr. C** (fiskeriets hjælpemidler)
a (både og modeller af fiskefartøjer og både samt af fartøjer til fiskens transport; hyttefade)
b (sejldug, tovværk osv., til brug ved fiskeri og ved fartøjers udrustning)
c (apparater til fiskens bevaring, transportmidler for levende og død fisk; modeller af ishuse, røgerier osv.)
d (fiskernes bolig, beklædning, fødemidler m.v., henhørende til fiskernes daglige liv)
e (signalapparater, redningsbåde og deres udstyrelse; redningsapparater)
f (kompasser, kikkert, lamper, sirener, søkort og andre apparater til brug i fiskerfartøjer)
- 35 **Gr. D** (fiskeavl)
a (apparater til udklækning af fisk, østers, musling m.v. samt modeller og tegninger af fisketrapper, damme og beholdere m.v. Midler til fiskeynglens pleje)
b (ved fiskeavl udklækkede og opfødte fisk, levende eller i spiritus)
- 36 **Gr. E** (til oplysning om fiskeriet og dets udvikling)
a (videnskabelige samlinger af fisk og andre dyr, som leve i vandet)

- b (videnskabelige apparater til undersøgelse af vandene og af betingelserne for fiskeriet)
c (bøger, som have betydning for fiskeriet, tidsskrifter, afhandlinger og tegninger)
d (fortidens fiskeri, oplyst ved redskaber eller billedlige fremstillinger, samt sager og produkter fra Grønland)

AFSNIT 5

Hærens udstilling

Artilleriet
Ingeniørkorpset
Generalstabens topografiske afdeling
Forplejningskorpset
Hærens lægekorps
Den militære klædefabrik

Flådens udstilling

Skibbygning og maskinvæsen
Søartilleriet
Søminekorpset
Takkelvæsen
Bygningsvæsenet
Beklædningsmagasinet
Underofficersskolen
Skolen for skibbygning og maskinvæsen
Lægekorps
Det meteorologiske Institut
Fyrvæsenet

37 Sektion 13: Industrielle maskiner, værktøj og apparater

- Gr. A (dampkedler, faststående dampmaskiner, lokomobiler samt skibsdampmaskiner)
- Gr. B (vindmotorer, vandmotorer, gas-, petroleums- og lign. motorer)
- Gr. C (maskiner og værktøj til metaller forarbejdning)
- Gr. D (maskiner og værktøj til træets bearbejdning)
- Gr. E (maskiner og værktøj til forarbejdning af ler, sten, gips og kalk)
- Gr. F (maskiner og værktøj til forarbejdning af papir, hår og læder)
- Gr. G (maskiner og værktøj til kartning, spinding, syning, strikning, vævning og tøjers videre behandling)
- Gr. H (maskiner og apparater til kemiske fabrikationer)
- Gr. I (maskiner og værktøj til tørveskæring, brøndboring, kulgrubedrift samt pumper og blæsebølge)
- Gr. J (brandvæsensredskaber)
- Gr. K (maskiner til mølledrift, tobaksfabrikation og husholdningsbrug)

Gr. L (maskiner og værktøj til bogtrykning, litografering og trykning af tøj samt linier- og skrivemaskiner)

Gr. M (maskinremme, transmissionsdele, isoleringsmaterialer samt maskindele og apparater, som finde anvendelse ved maskiner)

Gr. N (kraner, spil, taljer og muddermaskiner)

Gr. O (maskiner og apparater til telegrafering, telefonering, elektrisk belysning samt apparater, der drives ved elektricitet)

Gr. P (modeller til sluser, broer etc. samt apparater for dykkere)

38 Sektion 14: Redskaber, maskiner og apparater for landbruget

Gr. Q (hestegange)

Gr. R (plove, grubbere og hestehakker, harver, tromler samt gravemaskiner o. lign.)

Gr. S (bredsåmaskiner, radsåmaskiner og gødningsspredemaskiner)

Gr. T (slå- og mejemaskiner samt høvendere og hesteriver)

Gr. U (tærskemaskiner med eller uden fuldendelsesapparater, rense- og sorteremaskiner, triører samt høpresser og

halmsnoningsmaskiner)

Gr. V (hakkelsesmaskiner, roeskære- og roeraspemaskiner samt knusemaskiner)

Gr. X (håndredskaber til agerbrug, lade-, loft- og staldrekvisitter samt hegn)

Gr. Y (kornvægte samt kreatur- og vognevægte)

Gr. Z (redskaber og apparater til havebrug)

Gr. Æ (savemaskiner, filemaskiner samt bødkermaskiner)

39 Sektion 15: Transportmidler

Gr. Ø I (jernbane- og sporvejsmateriel)

Gr. Ø II (vogne til personbefordring)

Gr. Ø III (arbejdsvogne og lignende)

Gr. Ø IV (flyvemaskiner samt bi- og tricykler)

AFSNIT 6

Sektion 16: Malerkunst m.m.

Sektion 17: Billedhuggerkunst

Sektion 18: Bygningskunst

Litteratur

Bauer, Adolf: ”Udstillingen 1888 og dens Forgængere”, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, ny række, bd. 6, 1888, s. 1-52. Desuden udgivet som separat specialhæfte i anledning af Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888

Christensen, P.: ”Lindholm Høje”, *Vendsysselske Aarbøger*, udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt, 43. årgang, 1957, s. 81-97

Dybdahl, Vagn: ”Dansk industri og de store udstillinger 1889-1914”, *Erhvervshistorisk Årbog* 12, 1960, s. 7-26

Fortegnelse over 235 Prøver paa Skrivpapirsorter, brugte af den danske Administration fra det 15. til det 19. Aarhundrede, deraf 155 fra danske og norske Fabriker, udstillede ved Den nordiske Industri-Landbrugs-Kunstudstilling i Sommeren 1888 af det kongelige Geheimearkiv. København, 1888

Hyltdoft, Ole: *Københavns Industrialisering 1840-1914*. Herning, 1984

Illustreret Tidende, bd. 29, 1887-1888

Leleur, Hans Christian: ”Den nordiske industri-, landbrugs- og kunstudstilling i København 1888”, *Dansk Fiskeri Tidende*, 106. årgang, nr. 50/51, 1888, s. 38-39

Linvald, Steffen: *Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 - Et hundredårsminde*. København, 1988

Mogensen, Margit: *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i Verdensudstillingerne 1851-1900*. Kerteminde, 1993

Nyrop, Camillus: *Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. Officiel Beretning udg. ved Udstillingskomiteens Foranstaltning*. København, 1890

Nyrop, Camillus: ”Om Udstillingens Kataloger”, *Industriforeningens Tidsskrift*, 4. årgang, nr. 9, 1888, s. 147-153

Tarbensen, Kenn: *For alle Danmarks fiskere: Danmarks Fiskeriforening 125 år, 1887-2012*. Fredericia, 2012

Tidsskrift for Kunstindustri, 1. rk., bd. 4, 1888

Zangenberg, Augusta: ”Frøken Zangenbergs Samling af Oldsager”, *Historisk Aarvog for Thisted Amt*, udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred, 5. årgang, 1910, s. 37-56

Udstillingskomiteens egne publikationer

Medtaget er kun udvalgte dansk-, svensk- og norsksprogede publikationer. For de ikke-nordiske publikationer, for udstilleres publikationer og for samtidige tidsskriftartikler, henvises til 1890-beretning, 1. del, s. 170-190.

B. Bøggild: Udstillingens arbejdende Mælkeri. Vejledning for det besøgende Publikum med kort Forklaring om enkelte af de mindre kjendte Maskiner. København, 1888

Bedømmelse af Smør og Ost ved den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling 18-22 Juli 1888. København, 1888

Den danske Hærs Udstilling. København, 1888

Dommergrupperne for Udstillingens permanente Afdelinger. København, 1888

F. Hendriksen: Illustreret Katalog over Kunstudstillingen ved den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. København, 1888

Fjerkræsudstilling. Den 3dje til den 6te August. Foranstaltet af Fjerkræforeningerne i Danmark. København, 1888

Flaaden. Beklædningsmagasinets Udstilling. København, 1888

Flaaden. Bygningsvæsenets Udstilling. København, 1888

Flaaden. Skibbyggeriets Udstilling. København, 1888

Flaaden. Søminekorpsets Udstilling. København, 1888

Flaaden. Udstillingslokalet og dets Udsmykning. København, 1888

Flaadens Udstilling. Søartilleriet. København, 1888

Forklarende Meddelelser om det af Hærens Lægekorps udstillede Sanitetsmateriel. København, 1888

Fortegnelse over Smør og Ost paa den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling. Den 18-22 Juli. København, 1888

Katalog over Biavlsudstillingen, afholdt fra den 29de Juli til den 31te Avgust. København, 1888

Katalog öfver Svenska Fröutställningen. Lund, 1888

Katalog vedrørende Hundeudstillingen i Kjøbenhavn den 28-30 Juli 1888 foranstaltet af Dansk Jagtforening. København, 1888

Officiel Fortegnelse over Prisbelønnede Udstillere i Udstillingens permanente Afdelinger.
København, 1888

Officiel Fører paa den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunst-Udstilling 1888 samt i Kjøbenhavn og Omegn. Med mange Illustrationer og Kort. Udgivet ved Udstillingskomiteens Tilladelse.
København, 1888

Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning: 1. Fremmed Kunstindustri & Nordisk Industri; 2. Husflid, Hygiejne & Undervisning; 3. Landbruget; 4. Havebrug, Skovbrug & Fiskeri; 5. Hæren, Flaaden & Maskiner; 6. Malerkunst, Billedhuggerkunst & Bygningskunst. Disse seks afsnit endvidere udgivet som samlet generalkatalog. København, 1888

Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Analyserede Korn og Frøprøver (med et Tillæg). København, 1888

Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Avlsdyr. 18-22 Juli. København, 1888

Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Fedt Slagtekvæg. 29-31 Maj. København, 1888

Oversigt over Norges landøkonomiske Forhold samt Katalog over Korn og Frøsorter. Udstillingen i Kjøbenhavn 1888. Christiania, 1888

Program for den nationale Sportsfest under den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. Slutnings-Konkurrence i Gymnastik og Boldspil Søndag den 16 September.
København, 1888

Program for den nationale Sportsfest under den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 med Præsentationer i Gymnastik, Vaabenbrug, Cyclesport og Boldspil.
København, 1888

Udstillingen af fedt Slagtekvæg. Præmieliste. København, 1888

Udstillingen af Avlsdyr 18-22 Juli. Præmieliste. København, 1888

Utrykte kilder

Rigsarkivet Aarhus

Industriforeningen i København, Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 (arkivnr. 06313): < hele arkivet >

Industriforeningen i København, Komiteen for Den nordiske Industri- og Kunstudstilling i København 1872 (arkivnr. 06313): Oplysninger til bedømmelsesudvalgene

Noter

¹ Christensen: "Lindholm Høje"; Zangenbergs: "Frøken Zangenbergs..."

² Zangenbergs brev til udstillingsbureauet af 24. september 1887. Bureauet: *Indkomne skrivelser* (06313, 35), skrivelse nr. 421

³ Camillus Nyrop: *Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Officiel Beretning udg. ved Udstillingskomiteens Foranstaltning*. København, 1890 (herefter benævnt "1890-beretning")

⁴ Steffen Linvald: *Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 - Et hundredårsminde*. København, 1988

⁵ Mogensen: *Eventyrets tid*, s. 20

⁶ Dybdahl: "Dansk industri", s. 7-8; Linvald: *Den nordiske...*, s. 12-16

⁷ Linvald: *Den nordiske...*, s. 17-24; Bauer: "Udstillingen 1888 og dens Forgængere"

⁸ Linvald: *Den nordiske...*, s. 35, 39, 53-55 og 59-60

⁹ *Program for den nationale Sportsfest under den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888 med Præsentationer i Gymnastik, Vaabenbrug, Cyclesport og Boldspil*. København, 1888; *Program for den nationale Sportsfest under den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Slutnings-Konkurrence i Gymnastik og Boldspil Søndag den 16 September*. København, 1888

¹⁰ Rigsarkivet Aarhus (biblioteket) ligger inde med udstillingsprogrammer fra samtlige sektioner, nogle dækkende flere sektioner

¹¹ *Dommergrupperne for Udstillingens permanente Afdelinger*. København, 1888, s. 4; 1890-beretning, 1. del, s. 121

¹² Kildegrundlaget til sektionsgennemgangen udgøres af 1890-beretningens 2. del sammen med udstillingskatalogerne og i mindre grad Linvalds mindeskrift (se litteraturlisten)

¹³ Katalognummer 902

¹⁴ *Fortegnelse over 235 Prøver paa Skrivpapirsorter, brugte af den danske Administration fra det 15. til det 19. Aarhundrede, deraf 155 fra danske og norske Fabriker, udstillede ved Den nordiske Industri-Landbrugs-Kunstudstilling i Sommeren 1888 af det kongelige Geheimearkiv*. København, 1888

¹⁵ 1890-beretning, 2. del, s. 7

¹⁶ Katalognummer 656

¹⁷ Til korn- og frøudstillingerne var der udarbejdet særlige kataloger: *Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Analyserede Korn og Frøprøver (med et Tillæg)*. København, 1888; *Katalog öfver Svenska Fröutställningen*. Lund, 1888; *Oversigt over Norges landøkonomiske Forhold samt Katalog over Korn og Frøsorter. Udstillingen i København 1888*. Christiania, 1888

¹⁸ *Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Fedt Slagtekvæg. 29-31 Maj*. København, 1888; *Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning. Avlsdyr. 18-22 Juli*. København, 1888. Se endvidere: *Udstillingen af fedt Slagtekvæg. Præmieliste*. København, 1888, og *Udstillingen af Avlsdyr 18-22 Juli. Præmieliste*. København, 1888

¹⁹ Publikum kunne finde yderligere vejledning i hæftet: B. Bøggild: *Udstillingens arbejdende Mælkeri. Vejledning for det besøgende Publikum med kort Forklaring om enkelte af de mindre kjendte Maskiner*. København, 1888

²⁰ Jf. *Fortegnelse over Smør og Ost paa den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling. Den 18-22 Juli*. København, 1888; *Bedømmelse af Smør og Ost ved den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling 18-22 Juli 1888*. København, 1888

²¹ 1890-beretning, 2. del, s. 143

²² Leleur: "Den nordiske...", s. 39

²³ Tarbensen: *For alle Danmarks fiskere*, s. 42; www.coast-alive.eu/node/13190 (20.5.2015)

²⁴ *Den danske Hærs Udstilling*. København, 1888; *Forklarende Meddelelser om det af Hærens Lægekorps udstillede Sanitetsmateriel*. København, 1888

²⁵ Publikum kunne hente yderligere forklaringer i følgende småskrifter: *Flaadens Udstilling. Søartilleriet*. København, 1888; *Flaaden. Udstillingslokalet og dets Udsmykning*. København, 1888; *Flaaden. Bygningsvæsenets Udstilling*. København, 1888; *Flaaden. Skibbyggeriets Udstilling*. København, 1888; *Flaaden. Søminekorpsets Udstilling*. København, 1888; *Flaaden. Beklædningsmagasinets Udstilling*. København, 1888

²⁶ Albummene kan fremsøges via DTU's søgebase <http://alis.dtv.dk/> (19.5.2015). Det Kongelige Bibliotek ligger også inde med nogle af Juncker-Jensens billedsamlinger, men disse er tilsyneladende ført efter et andet ordningssystem

²⁷ *Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning: 1. Fremmed Kunstindustri & Nordisk Industri; 2. Husflid, Hygiejne & Undervisning; 3. Landbruget; 4. Havebrug, Skovbrug & Fiskeri; 5. Hæren, Flaaden & Maskiner; 6. Malerkunst, Billedhuggerkunst & Bygningskunst*. København, 1888; F. Hendriksen: *Illustreret Katalog over Kunstudstillingen ved den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888*. København, 1888

²⁸ Generalkataloget og nogle af enkeltkatalogerne befinder sig i Rigsarkivet Aarhus' bibliotek, mens resten af enkeltkatalogerne er at finde i arkivserien Diverse: *Småtryk* (06313, 360,363)

²⁹ F.eks. finder man på maskinafdelingens anmeldelsesblanketter (sekt. 13-15) spørgsmål om genstandens størrelse og vægt, om hvorvidt udstilleren er opfinder, fabrikant eller agent, og om udstilleren ønsker at vise den i drift på udstillingen, mens kunstafdelingens anmeldelsesblanketter (sekt. 16-18) spørger til, om assuranceværdien er den samme som salgsværdien, og om sidstnævnte måtte figurere i kataloget.

³⁰ 1890-beretning, 1. del, s. 44-45

³¹ For sektion 2 (*nordisk industri*) blev der endvidere udarbejdet en protokol benævnt *Grupperegister*, som er en fortegnelse over de anmeldte udstillere inden for hver af sektionens 12 undergrupper. I grupperegistret er hver anmeldt udstiller benævnt med et løbenummer inden for gruppen, og anmeldelsesblanketterne fra udstillerne i sektion 2 findes følgelig gruppevist arkiverede efter dette løbenummersystem. Anmeldelsesblanketterne fra de udstillere fra sektion 2, der efterfølgende annullerede sin anmeldelse, blev udtaget og arkiveret i Diverse: *Annullerede anmeldelser* (06313, 361H), der således kun indeholder annullerede anmeldelser fra sektion 2. Det skal desuden nævnes, at som følge af det enorme antal anmeldte udstillere i sektion 2, kunne anmeldelsesprotokollen for sektion 2 ikke rumme samtlige anmeldelser, hvorfor der blev lavet en sammenhæftet fortsættelse, som befinder sig foran i protokollen *Grupperegister*.

³² Diverse: *Diverse anmeldelsesblanketter* (06313, 361F,361I)

³³ 1890-beretning, 1. del, s. 63 fodnote; Nyrop: "Om Udstillingens Kataloger", s. 148

³⁴ Vær i øvrigt opmærksom på arkivenheden Diverse: *Ikke-katalogiserede bedømmelseslister (10 stk.)* (06313, 361F)

³⁵ Følgelisterne for sekt. 3 (*husflid*) er arkiverede i forlængelse af sekt. 2 (*nordisk industri*) og udgør løbenumrene 191 og 192.

³⁶ For sektion 2's vedkommende har man dog lagt kuponerne i en tilnærmelsesvis alfabetisk rækkefølge efter efternavn, hvilket letter søgningen betydeligt. Man skal imidlertid være opmærksom på, at systemet ikke er konsekvent, hvorfor man bør lede de øvrige pakker med kuponer igennem, hvis ikke udstilleren befinder sig under sit efternavn.

³⁷ Bureauet: *Lister over salg af abonnementskort litra B-C og A-Z* (06313, 57,60-64), protokol B (63), 15. maj 1888, alm. abonnementskort nr. 2300

³⁸ Formulering fra "Virksomhedsplan for Udvalgene", gengivet efter 1890-beretning, 1. del, s. 13

³⁹ Et eksemplar af hæftet befinder sig i Rigsarkivet Aarhus' bibliotek, og i arkivæsken med benævnelsen Diverse: *Småtryk* (06313, 360-363) befinder sig en næsten færdig kladde med udstillingskomitemedlem professor C. Langes afsluttende noter.

⁴⁰ Bedømmelsesudvalget: *Indkomne skrivelser fra de belønnede udstillere* (06313, 339)

⁴¹ Det drejer sig om følgende: *anmeldelsesblanketter*: sekt. 2, lb.nr. 404 (2 stk.) og sekt. 2, lb.nr. 251 (2 stk.); *oplysningsskemaer*: sekt. 2, lb.nr. 10, sekt. 2, lb.nr. 438, sekt. 2, lb.nr. 540, sekt. 2, lb.nr. 1358, sekt. 2, lb.nr. 1396 og sekt. 9, lb.nr. 1335-39.

⁴² *Officiel Fører paa den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunst-Udstilling 1888 samt i Kjøbenhavn og Omegn. Med mange Illustrationer og Kort. Udgivet ved Udstillingskomiteens Tilladelse.* København, 1888

⁴³ Bureauet: *Indkomne skrivelser* (06313, 35)

⁴⁴ Efter "Virksomhedsplan for Udvalgene", gengivet i 1890-beretning, 1. del, s. 12-15

⁴⁵ Af arkivalier vedrørende 1888-udstillingen i de norske og svenske Riksarkiver ses umiddelbart følgende:

Riksarkivet (Norge):

Indredepartementet, 2. Indrekontor A, serie E: *Utstillinger og kongressar 1888: København – korrespondanse med bilag vedkommende utdeling av stipendier* (S-1125, L0229)

Indredepartementet, 2. Indrekontor A, serie E: *Utstillinger og kongressar 1888: Norges kommissariat ved den nordiske utstillingen i København* (S-1125, L0259): 1) Innkomne brev og telegram, 2) Følgelister fra utstillinger over innsendte gjenstander

Riksarkivet (Sverige):

Civildepartementet: *Ang. Sveriges deltagande i 1888 års utställning i Köpenhamn.* Journalnumre: 1238, 1095, 1182, 1108, 1203, 1148, 1207, 1227 og 1232 (1887)

Civildepartementet: *Gävleborgs läns hushållningssällskaps förvaltningsutskotts framställning i fråga om deltagande i 1888 års utställning i Köpenhamn* (1887)

Civildepartementet: *Ang. fribiljetter för resa å Statens järnvägar för personalen vid svenska kommissariatet vid 1888 års utställning i Köpenhamn* (1887)

Civildepartementet: *Kalmar läns Norra landstings förvaltningsutskotts framställning rörande detta års utställning i Köpenhamn* (1888)

Finansdepartementet: *Generaltullstyrelsen, ang. tullfri återinförsel af föremål som från Sveriges exponeras vid 1888 års utställning i Köpenhamn* (1887)

Lantförsvarsdepartementet: *Ang. utställning af arméns sjukvårdsmateriel vid den blifvande nordiska utställningen i Köpenhamn* (1888)

Lantförsvarsdepartementet: *Ang. AB "Thetis" und. ansökning att från arméns utredningsförråd utbekomma åtskilliga persedlar för impregnering och utställning vid expositionen i Köpenhamn* (1888)

⁴⁶ Industriforeningens eksemplar af det 50 sider lange officielle katalog over sektion 1 er arkiveret i Diverse: *Diverse Korrespondance II* (06313, 351) i tilknytning til lægget ”Udenlandske udstilleres navne”

⁴⁷ *Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning: 2. Husflid, Hygiejne & Undervisning*, s. 74-78

⁴⁸ Se i øvrigt også arkivenheden Bureauet: *Fragtdokumenter og forsikringskvitteringer* (06313, 50), hvori fragtdokumenter findes tilnærmelsesvis opdelt efter nation

⁴⁹ I arkivserien Diverse: *Trykte formularer og skemaer* (06313, 355,357; 06313, 358,373) findes en del af disse fortrykte skemaer til netop dette formål.

⁵⁰ *Katalog over Biavlsudstillingen, afholdt fra den 29de Juli til den 31te Avgust*. København, 1888; *Fjerkræsudstilling. Den 3dje til den 6te August. Foranstaltet af Fjerkræforeningerne i Danmark*. København, 1888; *Katalog vedrørende Hundeudstillingen i Kjøbenhavn den 28-30 Juli 1888 foranstaltet af Dansk Jagtforening*. København, 1888

⁵¹ Ibid.

⁵² Bureauet: *Kopibog* (06313, 38). Kopibog III, udgående skrivelse nr. 359

⁵³ 2. sektion: Nordisk industri: *Anmeldelser til gruppe 5* (06313, 153-154), omslag med titlen ”Billedskjærerarbejde, Decoupeur 5 Gruppe”, nr. 2/1120

⁵⁴ Sektionsudvalgets første anmeldelsesblanket er arkiveret i: Diverse: *Annulerede anmeldelser* (06313, 361H), ”5 gr”, nr. 480

⁵⁵ 2. sektion: Nordisk industri: *Anmeldelsesprotokol for nordisk industri* (06313, 142), f. 68; 2. sektion: Nordisk industri: *Grupperegister* (06313, 133), f. 82

⁵⁶ 2. sektion: Nordisk industri: *Anmeldelsesprotokol for nordisk industri* (06313, 142), f. 158; 2. sektion: Nordisk industri: *Grupperegister* (06313, 133), f. 80. Se endvidere separate registre til anmeldelsesprotokollen for 2. sektion

⁵⁷ Brevet blev ved arkiveringen hæftet sammen med anmeldelsesblanketten som et bilag, hvorfor det ikke figurerer i bureauets brevjournal over indkomne skrivelser. Det befinder sig derimod stadig sammenhæftet med anmeldelsesblanketten i: 2. sektion: Nordisk industri: *Anmeldelser til gruppe 5* (06313, 153-154), omslag med titlen ”Billedskjærerarbejde, Decoupeur 5 Gruppe”, nr. 2/1120

⁵⁸ Bureauet: *Journal* (06313, 29), f. 31

⁵⁹ Bureauet: *Konto for borde, montrere og skabe* (06313, 44-46), indtægtsbegæring 1. oktober 1887

⁶⁰ Bureauet: *Hovedbog* (06313, 27), f. 103

⁶¹ Bureauet: *Journal* (06313, 29), f. 132; Bureauet: *Hovedbog* (06313, 27), f. 202; Bureauet: *Konto for borde, montrere og skabe* (06313, 44-46), indtægtsbegæring 11. maj 1888

⁶² Bureauet: *Konto for borde, montrere og skabe* (06313, 44-46), ”Optælling af de af Udstillere bestilte Skabe og Borde”; Bureauet: *Konto for borde, montrere og skabe* (06313, 44-46), ”Bord langs Væg med Monter”; Bureauet: *Konto for borde, montrere og skabe* (06313, 44-46), alfabetisk register

⁶³ 2. sektion: Nordisk Industri: *Bedømmelseslister for gruppe 5* (06313, 153-154), ”Danmark”, nr. 576

⁶⁴ 2. sektion: Nordisk industri: *Følgelister* (06313, 187), et af bundterne med påskriften ”5 Gr”. Alle tre følgelister findes indfoldede i hinanden

⁶⁵ Salgsbureauerne: *Salgslister for industri* (06313, 121-122), nr. 576

⁶⁶ Salgsbureauerne: *Anmeldte salg ved salgsbureau A* (06313, 105), f. 1

⁶⁷ Salgsbureauerne: *Hovedbog for salgsbureau A* (06313, 104), f. 47

⁶⁸ Bedømmelsesudvalget: *Indkomne skrivelser fra dommergrupperne i 2. og 5. sektion* (06313, 337), protokol med titlen ”5te Dommergruppe”, samt indlagt indstilling til bedømmelsesudvalget

⁶⁹ Oplysning fra Zangenbergs oplysningsskema: 2. sektion: Nordisk Industri: *Bedømmelseslister for gruppe 5* (06313, 153-154), ”Danmark”, nr. 576

⁷⁰ *Officiel Fortegnelse over Prisbelønnede Udstillere i Udstillingens permanente Afdelinger*. København, 1888, s. 17

⁷¹ *Officiel Katalog. Udgivet ved Komiteens Foranstaltning: 1. Fremmed Kunstindustri & Nordisk Industri*, s. 51

⁷² Jf. 1890-beretning, 2. del, s. 2f

⁷³ 2. sektion: Nordisk industri: *Kuponer for udstillere* (06313, 182-185), pk. 3, bundt 2 (alfabetisk ordnede)

⁷⁴ Rigsarkivet Aarhus: *Industriforeningen i København, Komiteen for Den nordiske Industri- og Kunstudstilling i København 1872: Oplysninger til bedømmelsesudvalgene*

⁷⁵ Se f.eks. Hyldtoft: *Københavns Industrialisering*